

Brott mot kulturarvet - förebygga, upptäcka och beivra

Redovisning av regeringsuppdrag

Innehållsförteckning

1	Sammanfattning	4
2	Inledning	6
2.1	<i>Brotten mot kulturarvet</i>	6
2.2	<i>Det internationella perspektivet</i>	7
3	Bakgrund och beskrivning av uppdraget	9
3.1	<i>Regeringsuppdraget</i>	9
3.1.1	Workshops våren 2008	9
3.2	<i>Kulturarvsbrottslighetens många ansikten och skiftande motiv</i>	9
3.3	<i>Avgränsning av uppdraget</i>	11
3.4	<i>Rapportens disposition</i>	12
3.5	<i>Kulturarvsbegreppet i denna rapport</i>	12
3.6	<i>Kort introduktion till insatsförslagen</i>	13
4	Det tillgängliga kulturarvet	14
5	Kulturarvet från ett regionalt och lokalt perspektiv	16
6	Attityder, symbolik och konflikter	18
6.1	<i>Kulturarvsbrott som uttryck för aggression eller likgiltighet gentemot samhället och det gemensamma</i>	18
6.1.1	Urval och identitet	18
6.1.2	Attityder från kulturarvsinstitutionerna	19
6.2	<i>Kulturarvet som mål för terrorism, krigshandlingar och hatbrott</i>	20
7	Förslag till aktiva insatser för att beivra brott mot kulturarvet	22
7.1	<i>Specialiserad och effektiv utredning</i>	22
7.1.1	Problembeskrivning	22
7.1.2	Behovsanalys	23
8	Förslag till aktiva insatser för att förebygga och upptäcka brott mot kulturarvet	24
8.1	<i>Enkla och tydliga rutiner och riktlinjer samt förbättrad tillsyn</i>	24
8.1.1	Problembeskrivning	25
8.1.2	Behovsanalys	26
8.2	<i>Förbättrat samarbete och tydlig ansvarsfördelning</i>	27
8.2.1	Problembeskrivning	27
8.2.2	Behovsanalys	27
8.3	<i>Kompetenshöjning hos myndigheter och Svenska Kyrkan</i>	29
8.3.1	Problembeskrivning	29
8.3.2	Behovsanalys	30
8.4	<i>Ökad utbildning, information och acceptans</i>	31
8.4.1	Problembeskrivning	32

RIKSANTIKVARIEÄMBETET

2008-07-18

301-949-2008

Version: 1.0

8.4.2	Behovsanalys	32
8.5	<i>Förbättrad säkerhet och kontroll samt förstärkta ekonomiska resurser</i>	34
8.5.1	Problembeskrivning	34
8.5.2	Behovsanalys	35
8.6	<i>Förstärkt dokumentation</i>	37
8.6.1	Problembeskrivning	37
8.6.2	Behovsanalys	38
8.7	<i>Förbättrat lagskydd och bevarandeförutsättningar för skeppsvrak</i>	40
8.7.1	Problembeskrivning	40
8.7.2	Behovsanalys	41
9	Behov av fortsatta utredningar och studier	42
10	Tidigare rapporter och projekt	43
10.1	<i>Projekt och rapporter från Brottsförebyggande rådet</i>	43
10.2	<i>Projekt och rapporter från Riksantikvarieämbetet</i>	44
10.3	<i>Projekt och rapporter från Skogsstyrelsen</i>	44
11	Referenser	45

1 Sammanfattning

Riksantikvarieämbetet fick i början av 2008 regeringsuppdraget att, med bistånd av Brottsförebyggande rådet samt i samverkan med berörda institutioner, föreslå aktiva insatser för att förebygga, upptäcka och beivra brott mot kulturarvet. Berörda institutioner är i första hand Svenska Kyrkan, länsstyrelserna och polismyndigheterna.

Brotten mot kulturarvet är ofta en vardagsbrottslighet som väcker relativt liten uppmärksamhet. En del begås i medvetet uppsåt medan de flesta sker på grund av okunskap och oförsiktighet. Men konsekvenserna är sammantaget påtagliga då det materiella kulturarvet successivt utarmas och människors förståelse och tolkning av historien försvåras.

Arbetet med att bekämpa brott mot kulturarvet består liksom annat brottsförebyggande och brottsbekämpande arbete av ett antal byggstenar. Det handlar om att

- förebygga brott
- upptäcka brott
- utreda och lagföra brott
- återföra föremål och reparera skador.

För att förebygga och upptäcka brott mot kulturarvet föreslår Riksantikvarieämbetet i rapporten en rad aktiva insatser som kan sammanfattas med att utbildning, kompetens, riktlinjer och samarbete i fråga om kulturarv och kulturarvsbrottslighet ska förstärkas, tydliggöras och förenklas.

Det står klart att det grundläggande skyddet för kulturarvet ligger i gemene mans kunskap, förståelse, attityder och delaktighet. Allmänhet, företag och myndigheter behöver besitta eller ha tillgång till kunskap och kompetens i kulturarvsfrågor för att agera på ett sätt så att kulturarvets värden skyddas och stärks. Ökad kunskap om och stärkt engagemang för kulturarvet och dess betydelse hos allmänhet, näringsliv och myndigheter påverkar attityderna och kan också skapa acceptans för lagstiftning och andra regelverk och därigenom minska risken för brott.

Vidare behöver tillsyns- och brottsbekämpande myndigheter på olika sätt göra ansträngningar för att genom förenklade rutiner och riktlinjer, stärkt samarbete samt förbättrad övervakning av kulturmiljön ytterligare bidra till att hindra att brott mot kulturarvet begås.

Riksantikvarieämbetet vill understryka vikten av att bekämpningen av kulturarvsbrottsligheten måste ha sin utgångspunkt i ett brottsförebyggande perspektiv, då det i de allra flesta fall är mer effektivt att förebygga att brott begås än att utreda brott som redan har begåtts.

Samtidigt vill Riksantikvarieämbetet särskilt framhålla betydelsen av att polisens utredning av brott mot kulturarvet effektiviseras. Detta bör ske genom att Rikskriminalpolisen får en samordnande och tillika en bevakningsfunktion

RIKSANTIKVARIEÄMBETET

2008-07-18

301-949-2008

Version: 1.0

inom området så att kunskapen och informationsutbytet om brotten mot kulturarvet kan stärkas och på sikt öka förutsättningarna för att fler brott såväl förebyggs som upptäcks och lagförs.

Riksantikvarieämbetet vill även poängtera att forskningen om brott mot kulturarvet i samverkan mellan kriminologi och kulturarvskunskap måste stärkas och utvecklas i framtiden eftersom kunskapsuppbyggnaden om denna form av kriminalitet är en nyckel i det brottsförebyggande arbetet. Det är till exempel viktigt att ur ett vetenskapligt perspektiv successivt vidga kunskapen om vilken roll människors attityder och relationer till kulturarvet spelar när olika former av brott begås.

Riksantikvarieämbetet vill avslutningsvis klargöra att de förslag till insatser som läggs fram i denna rapport behandlar hela skalan kulturarvsbrott: från åverkan och utförsel på grund av ovarsamhet och okunskap till stöld, plundring och smuggling i syfte att uppnå en ekonomisk vinning på den internationella marknaden.

De äldre kulturföremål och kulturmiljöer som omfattas av insatsförslag i denna rapport är:

- fasta fornlämningar och fornfynd inklusive skeppsvrak enligt 2 kap. (1988:950) lagen om kulturminnen m.m.(KML)
- kyrkliga inventarier (4 kap. KML)
- äldre kulturföremål som ägs av och/eller förvaras på museer och i hembygdsgårdar, bibliotek och arkiv med flera kulturarvsinstitutioner
- svenska och utländska kulturföremål som kan vara av stor betydelse för det nationella kulturarvet (5 kap. KML)

2 Inledning

Människors möjlighet att upprätthålla en relation till det förflutna undergrävs genom den brottslighet som riktas mot och drabbar det fysiska kulturarvet. De föremål eller lämningar som i många fall är skyddade enligt lagen (1988:950) om kulturminnen m.m. (KML) utgör de fysiska objekt som är förutsättningarna för ett gemensamt kulturarv.

2.1 Brotten mot kulturarvet

Brott mot kulturarvet är företeelser som väcker relativt liten uppmärksamhet. Vid sidan av spektakulära kupper finns en vardagsbrottslighet på kulturarvsområdet, men medvetenheten och kunskapen om denna är förhållandevis låg hos såväl allmänhet som kulturarvssektorn och de brottsbekämpande myndigheterna.¹ Sentida nationell och internationell forskning, kulturmiljöövervakning och smärre sammanställningar av brottsstatistik har samtidigt kunnat belägga att vissa former av kulturarvsbrottsligheten växer i omfattning.² Därför måste kunskapen öka och fler insatser för att förebygga, upptäcka och beivra brotten mot kulturarvet komma till stånd. Frågan om att bekämpa de brottsliga angreppen mot kulturhistoriskt värdefulla objekt och miljöer handlar ytterst om att värna människors rätt till de kollektiva minnen som kulturarvet utgör.

På nationell nivå har brotten mot kulturarvet under senare år studerats och kartlagts av bland annat Brottsförebyggande rådet, Riksantikvarieämbetet, Skogsstyrelsen och Statens Maritima Museer. Det har återkommande konstaterats att de kulturarvsbrott som sker i landet utgör både ett nationellt och ett internationellt problem som kräver att Sverige vidtar åtgärder och insatser på nationell nivå.³

Kulturarvsbrotten är av många olika slag. Det handlar bland annat om skadegörelse och åverkan på fornlämningar, stölder av föremål, illegal handel samt utförsel av skyddade föremål liksom illegal utgrävning och plundring. Kulturarvsbrott associeras i första hand med de brott som framför allt drabbar fasta fornlämningar, skeppsvrak, fornfynd, kyrkliga inventarier, äldre och betydelsefulla kulturföremål⁴ som dyrbara konstverk, böcker, möbler och föremålssamlingar av olika slag.

Den sentida forskningen har däremot ägnat mindre uppmärksamhet åt lagöverträdelser som till exempel gravskändning eller åverkan på offentlig konst och offent-

¹ Korsell, L. & Källman, L. (2008). *Kulturarvsbrott i Sverige* (manus under utgivning). Riksantikvarieämbetet.

² *Cultural heritage crime - the Nordic dimension*. (2006). Stockholm: Swedish National Council for Crime Prevention, *Studie av skador på fornlämningar i skogsmark*. (2006). Stockholm: Riksantikvarieämbetet, <http://icom.museum/object-id/why.html>, http://portal.UNESCO.org/culture/en/ev.php-URL_ID=35252&URL_DO=DO_TOPIC&URL_SECTION=201.html.

³ För en sammanfattning av tidigare projekt och rapporter från Brottsförebyggande rådet, Riksantikvarieämbetet och Skogsstyrelsen se kap. 9.

⁴ Kulturföremål är den officiella termen för rörlig kulturegendom. Se Adlercreutz, T. (2001). *Kulturregdomsrätt: med en kommentar till kulturminneslagen*. Stockholm.

liga byggnader i form av klotter eller annan skadegörelse. Inte heller andra mer allvarliga former av brott som till exempel anlagda bränder riktade mot olika typer av religiösa rum är studerade från ett kulturarvsperspektiv. Det finns definitivt behov och stora möjligheter att i framtiden undersöka och diskutera nya aspekter av den brottslighet som riktas mot kulturarvet.

2.2 Det internationella perspektivet

Under senare år har kulturarvets gemensamma roll för mänskligheten alltmer kommit i fokus genom UNESCOs arbete kring världsarven, men också som en följd av att den internationella brottmåldomstolen ICC i Haag inrättades. Kulturarvsbrotten är sålunda inte enbart ett nationellt bekymmer. Man bör i stället betrakta sådana förbrytelser från ett bredare perspektiv. Globalt angriper och påverkar kulturarvsbrottsligheten uttryck och lämningar av tidigare mänsklig aktivitet. Marknaden för äldre kulturföremål är i högsta grad internationell och i vårt land finns ett rikt utbud av sådana objekt från hela världen till salu. Smärre delar av detta är sannolikt stulet, olagligt utfört och/eller utgrävt. En rad internationella konventioner har tillkommit till skydd för världens kulturarv; de anslutna staterna förbinder sig bland annat att förhindra stölder, samarbeta över gränser, stoppa olaglig utgrävning och export.⁵

På många håll i världen pågår i denna stund, i strid med bestämmelserna i de internationella konventionerna, en ren rovdrift av kulturföremål. Den stora efterfrågan på varor på antikvitetsmarknaden och det faktum att äldre kulturföremål är en begränsad resurs leder till brott i form av bland annat stölder, rovgrävningar och illegal utförelse.⁶ En del av denna kriminalitet kan pågå på grund av politisk och ekonomisk instabilitet i de drabbade länderna. I flertalet av de så kallade ursprungsländerna, som förser marknaden med kulturföremål, utförs plundringar och rovgrävningar av en fattig lokalbefolkning som för sin överlevnad är nödgad att ta till dessa inkomstkällor.⁷ I andra sammanhang är brottsligheten en del i statens sönderfall. I en lång rad länder finns det dessutom från myndigheternas sida ett svagt intresse för alternativt stora svårigheter att kontrollera vad som sker vid till exempel fyndrika arkeologiska lämningar och skeppsvrak.

Efterfrågan på äldre kulturföremål kommer huvudsakligen från den rikare delen av världen. Till länder som USA, Storbritannien, Schweiz, Frankrike och Italien, där de stora internationella auktionsföretagen och antikhandlarna är etablerade,

⁵ Konventionen om skydd för kulturegendom i händelse av väpnad konflikt (1954 års Haagkonvention), UNESCOkonventionen om åtgärder för att förbjuda och förhindra illegal import, export och överlåtelse av kulturegendom (1970), Konventionen om skyddet av det marina kulturarvet (2001), Unidroitkonventionen om stulna och olagligt exporterade kulturföremål (1995). 39 länder har anslutit sig till Maltakonventionen, däribland Sverige, Danmark, Finland och Norge. Se även *En rikare framtid: 13 konventioner om natur- och kulturmiljö*. 2006.

⁶ Lundén, S. & Häggström, L. (1999). Fortid till salu. Rovgrävning och handel med kulturföremål. *Fornvännen 94*. Stockholm.

⁷ Brodie, N. & Tubb, K. W. (red.) (2001). *Illicit antiquities: the theft of culture and the extinction of archaeology*. London: Routledge.

RIKSANTIKVARIEÄMBETET

2008-07-18

301-949-2008

Version: 1.0

söker sig köpstarka spekulanter från hela världen.⁸ Utbudet genereras främst i fattiga och krigshärjade länder.⁹ Länder som i dag kan betecknas som ursprungsländer och som är drabbade av ett stort illegalt utflöde av rovgrävda och odokumenterade föremål är till exempel Irak, Mali, Kina, Nicaragua och Afghanistan.

⁸ Sverige. *Kulturföremålsutredningen (2005). Sveriges tillträde till 1995 års Unidroitkonvention om stulna eller olagligt utförda kulturföremål: betänkande*. Stockholm: Fritzes offentliga publikationer.

⁹ Mackenzie, S. (2002). Regulating the Market in Illicit Antiquities. *Trend and Issues in Crime and Criminal Justice*. No. 239.

3 Bakgrund och beskrivning av uppdraget

3.1 Regeringsuppdraget

Riksantikvarieämbetet fick i regleringsbrevet för budgetåret 2008 regeringsuppdraget att, med bistånd av Brottsförebyggande rådet samt i samverkan med berörda institutioner, föreslå aktiva insatser för att förebygga, upptäcka och beivra brott mot kulturarvet. Berörda institutioner är i första hand Svenska Kyrkan, länsstyrelserna och polismyndigheterna.

3.1.1 Workshops våren 2008

För att åstadkomma en samverkan med övriga berörda institutioner har Riksantikvarieämbetet och Brottsförebyggande rådet genomfört ett antal workshops under våren 2008. Vid mötena inhämtades, diskuterades och förankrades förslag till aktiva åtgärder för att förebygga, upptäcka samt beivra kulturarvsbrott. Deltagarna, vid sidan av de två ansvariga myndigheterna, representerade Skogsstyrelsen, Statens kulturråd, Tullverket, Nationalmuseum, Statens museer för världskultur, Statens Maritima Museer, Nordiska museet, Statens Historiska Museer, länsstyrelserna, flera regionala museer, Svenska Kyrkan, Citypolisens godsspaningsgrupp, Kyrkans Försäkring AB med flera.

3.2 Kulturarvsbrottslighetens många ansikten och skiftande motiv

De förslag till insatser som läggs fram i rapporten behandlar hela skalan av brott mot kulturarvet; från åverkan och olaga utförelse på grund av oaktsamhet och okunskap till stöld, plundring och smuggling för att uppnå ekonomisk vinning på den internationella marknaden.

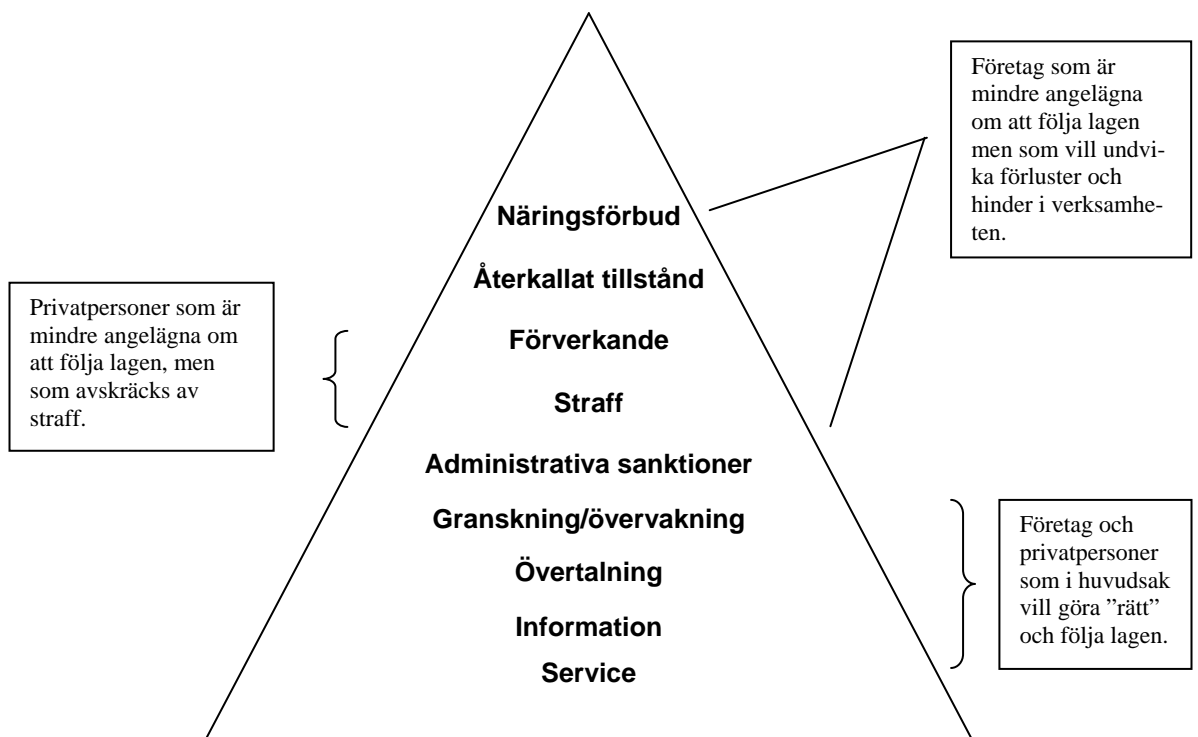
Utifrån de studier som har gjorts kan man konstatera att kulturarvsbrottsligheten uppvisar många ansikten och skiftande motiv. Vissa brott har samma mekanismer som vanliga snatterier och stölder, andra kan snarare kopplas till bristande kunskap om eller förståelse för lagstiftningen.¹⁰ Ytterligare andra kulturarvsbrott påverkas av myndigheternas tillsyn eller näringslivets funktionssätt, ungefär som många ekobrott. Viktiga lärdomar på det brottsförebyggande området kan därför dras från andra brottsområden.

När det gäller brottslighet som är kopplad till företag och andra områden som är föremål för samhällets reglering och kontroll, förespråkar många experter en strategi där tyngdpunkten ligger på att skapa samförstånd för att öka regelbundenheten. Straff och tvång bör inte vara huvudingredienserna i myndigheternas arbete,

¹⁰ Korsell, L. & Källman, L. (2008). *Kulturarvsbrott i Sverige* (manus under utgivning). Riksantikvarieämbetet.

men är ändå nödvändiga för att kunna nå dem som inte påverkas av social press samt för att de laglydiga ska förbli laglydiga.¹¹

För att illustrera de olika delarna i samhällets reglerings- och kontrollarbete har Ayres och Braithwaite tagit fram en modell.¹² Den är egentligen enbart inriktad på reglering av olika former av näringsverksamhet för att öka företagens laglydnad, men den är också till god hjälp för att fundera över hur åtgärder mot brott mot kulturarvet bäst anpassas till olika typer av gärningspersoner och motiv, samt för att se hur olika delar av reglering och kontroll hänger ihop och förutsätter varandra.

Modellen illustrerar hur tyngdpunkten i myndigheternas arbete bör ligga på service och information som ett sätt att uppnå ökad laglydnad. Den illustrerar samtidigt att de flesta, både företag och privatpersoner egentligen inte är ute efter att bryta mot lagen utan tvärtom vill göra rätt, och att de bör uppmuntras genom god service och tydlig information. Det kan också finnas sådana som vill följa lagen, men som har invändningar mot delar av lagstiftningen och kanske tycker att den innebär besvär för deras eget vidkommande. Ett visst mått av övertalning kan därför också behövas.

¹¹ Korsell, L. & Nilsson, M. (2003). *Att förebygga fel och fusk: Metoder för reglering och kontroll*. Stockholm: Nordstedts Juridik AB.

¹² Ayres, I. & Braithwaite, J. (1992). *Responsive regulation transcending the deregulation debate*. New York: Oxford University Press.

En sådan samförståndsstrategi kan dock fallera om det uppenbart inte spelar någon roll om man följer reglerna eller inte. Överträdelser måste följas av konsekvenser som är tillräckliga för att få avsedd effekt, det vill säga förhindra upprepade överträdelser och helst också avskräcka andra. För privatpersoner kan man exempelvis tänka sig att ett tillstånd för att använda metallsökare upphävs i förtid. I huvudsak laglydiga företag kan vara desto känsligare för administrativa sanktioner som för indragna eller nekade tillstånd, sanktionsavgifter etc. De mest ingripande åtgärderna för ett företag är troligen de som hindrar företaget att driva sin verksamhet, men också kända skadestånd kan avskräcka företag. Privatpersoner har sällan samma ekonomiska intressen att bevaka, och ser kanske ett fängelsestraff som den värsta konsekvensen.

En förutsättning för att upptäcka och bestraffa överträdelser är att det finns ett system för att övervaka att reglerna följs. Ovanpå den breda samförståndsbasen måste det därför finnas en genomtänkt tillsyn som gör det möjligt att granska att reglerna också efterlevs.

3.3 Avgränsning av uppdraget

Med kulturarvsbrott avses i den här rapporten sådana brott som begås mot det gemensamma materiella kulturarv som bland annat omfattas av skydd enligt (1988:950) lagen om kulturminnen m.m. (KML) samt förordningen (1988:1188) om kulturminnen m.m. De äldre kulturföremål och kulturmiljöer som omfattas av insatsförslag i denna rapport är därmed:

- fasta fornlämningar och fornfynd inklusive skeppsvrak (2 kap. KML)
- kyrkliga inventarier (4 kap. KML)
- äldre kulturföremål som ägs av och/eller förvaras på museer och i hembygdsgrändar, bibliotek och arkiv med flera kulturarvsinstitutioner
- svenska och utländska kulturföremål som kan vara av stor betydelse för det nationella kulturarvet (5 kap. KML)

Objekt eller miljöer som däremot inte närmare berörs i rapporten är kyrkobyggnader, kyrkotomter, begravningsplatser, byggnadsminnen och de enligt plan- och bygglagen (1987:10) från historisk, kulturhistorisk, miljömässig eller konstnärlig synpunkt särskilt värdefulla byggnaderna. Även dessa delar av kulturarvet hotas eller drabbas emellanåt av till exempel skadegörelse och vanvård. Men detta är ännu inte kartlagt i någon större omfattning och inte heller studerat från ett brottsperspektiv. Det är därför svårt att i dagsläget formulera åtgärder för att stävja och hantera den eventuella kriminalitet som drabbar sådana miljöer och objekt.¹³

Skogslandskapets så kallade övriga kulturlämningar vilka inte omfattas av kulturminneslagens skydd berörs inte heller här. De tillhör emellertid, på samma sätt som fornlämningarna, det gemensamma kulturarvet.

¹³ Brottsförebyggande rådet förbereder för närvarande ett projekt som ska studera skadegörelsen på kyrklig egendom och begravningsplatser.

3.4 Rapportens disposition

Rapporten består av två delar. Den första delen tar upp brotten mot kulturarvet från några särskilda perspektiv. De är valda mot bakgrund av att Riksantikvarieämbetet anser dessa infallsvinklar vara mindre uppmärksammade eller utvecklade i de rapporter och studier angående kulturarvsbrott som tidigare tagits fram (se kap. 10). I tre kapitel belyses här kulturarvet och kulturarvsbrotten utifrån erfarenheter av och tankegångar kring tillgänglighet, det regionala och lokala perspektivet samt attityder, symbolik och konflikter.

Den andra delen utgörs av Riksantikvarieämbetets bedömning av vilka aktiva insatser som är av central betydelse att genomföra och fortsatt arbeta med för att förebygga, upptäcka och beivra kulturarvsbrott. Förslagen till insatser är grupperade enligt åtta teman och varje tema har en särskild beskrivning och analys av de problem och behov som motiverar de aktuella förslagen.

Därefter följer ett avsnitt som kort beskriver behovet av en fortsatt forskning om kulturarvsbrottsligheten. Det sista kapitlet innehåller en sammanfattning av några av de rapporter och projekt som under senare år tagits fram och genomförts på området.

3.5 Kulturarvsbegreppet i denna rapport

Kulturarvet, som är ett vidare begrepp än kulturmiljön¹⁴, innefattar såväl materiella som immateriella uttryck. Kulturarvet är föremål, byggnader och fornlämningar, men också språk, litteratur, traditioner, idéer och värden som vi medvetet eller omedvetet övertar från tidigare generationer.

Det kulturarv som omfattas av skydd enligt kulturminneslagen och som till delar bevaras för eftervärlden i museernas, arkivens och hembygdsföreningarnas samlingar är i högsta grad ett materiellt kulturarv. Man kan också se det som ett institutionellt och därmed utvalt och etablerat kulturarv.¹⁵ Ett etablerat kulturarv har ett stort symbolvärde och representerar givetvis även immateriella värden. Det institutionaliserade och etablerade kulturarvet skapas aktivt av kulturarvsförvaltningar och -institutioner. Urvalsprocessen har skett kontinuerligt så länge kulturminnes- och kulturmiljövård har utövats och objekten har sedan fortsatt hanterats av generationer av antikvarier och andra beslutsfattare inom myndighetsfären.

Det institutionaliserade materiella kulturarvet är en gemensam egendom och tillgång och därför angeläget, tillgängligt och användbart för alla.

¹⁴ Med kulturmiljö avses i allmänhet den miljö som formats av människan. Kulturmiljön har uppstått till följd av växelverkan mellan människa och natur, exempelvis i form av byggnader, kulturlandskap och fornlämningar.

¹⁵ Alzén, A. (1996). *Fabriken som kulturarv: Frågan om industrilandskapets bevarande i Norrköping 1950-1985*. Stockholm: Symposion.

Väsentligt för det hot som kulturarvsbrottsligheten utgör är de kunskapsvärden som äldre kulturföremål, fornfynd och kulturlämningar innehar. De är unika och att betrakta som oersättliga vittnesbörd om människors liv genom generationerna. Föremålet eller fornfyndet finns i ett sammanhang som är av betydelse för att människor ska kunna tolka och förstå det kulturarv som tingen utgör.¹⁶ En sådan kontext behöver inte alltid vara den ursprungliga. Det finns till exempel medeltida kulturföremål i svenska kyrkor som tillverkats och först använts på kontinenten innan de förvärvats till Sverige. Ett avlägsnande av äldre kulturföremål genom till exempel olaglig utförsel, utgrävning eller plundring innebär att sammanhanget går förlorat. Detta medför svårigheter att tolka historien för till exempel var och en liksom för den vetenskapliga forskningen. Arkeologers och kulturhistorikers möjligheter att förmedla hur människor levde och samhällen fungerade är beroende av att föremål finns i en kontext som möjliggör tolkning och beskrivning.¹⁷ På samma sätt är sammanhanget en viktig grund för varje individs möjlighet att upprätthålla en relation till historien genom de berättelser föremålen inspirerar till.

3.6 Kort introduktion till insatsförslagen

Åtgärder för att bekämpa olika typer av brott mot kulturarvet bör alltid ha sin utgångspunkt från ett brottsförebyggande perspektiv. Det är i de flesta fall mer effektivt att förebygga att brott begås än att utreda brott som redan är begångna. Ofta handlar det brottsförebyggande arbetet om information, det vill säga att sprida kunskap och påverka attityder.¹⁸

De olika typerna av kulturarvsbrott är skilda till sin natur och har olika orsaker, vilket beskrivits ovan. Av den anledningen måste bekämpningen av brotten och det förebyggande arbetet rymma flera strategier och anpassade insatser. En särskild svårighet med brotten mot kulturarvet är att en del av dessa handlingar inte associerar till brottslighet hos den breda allmänheten. Det kan vara svårt att skapa acceptans för en lagstiftning som till delar krockar med synen på vad som bör uppfattas som brottsligt.¹⁹

Stölder av kulturföremål av skilda slag drabbar emellanåt en enskild person som ganska omgående kan konstatera att brottet har begåtts. Men vid flertalet kulturarvsbrott saknas ett tydligt brottsoffer och det kan gå lång tid innan en misstanke om eller upptäckt av händelsen är ett faktum. Det är högst troligt att många kulturarvsbrott sker utan att någonsin uppdragas. Fornminnesbrott är ett typiskt exempel på detta. Brottsoffret i egenskap av samhället eller gemene man kan, föga förvånande, uppfattas som en anonym storhet.

¹⁶ Forsberg, J. (2003). *Att lämna tillbaka eller inte? Om återförande av kulturföremål till dess ursprungsplats*. Uppsats i Museologi nr: 15. Uppsala universitet.

¹⁷ Gustafson, B. (2007). Plundring och stöld – kulturarvet lever farligt. *Populär arkeologi* 4/2007.

¹⁸ Samlade åtgärder mot kulturarvsbrott i Sverige. Skrivelse från Brottsförebyggande rådet. *Dnr G4-0329/2007*.

¹⁹ Korsell, L. & Källman, L. (2008). *Kulturarvsbrott i Sverige* (manus under utgivning). Riksantikvarieämbetet.

4 Det tillgängliga kulturarvet

Kulturarvet tillhör alla och det är därför allas ansvar att det vårdas och brukas på ett hållbart sätt. För att alla ska kunna ta detta ansvar måste information och kunskap om kulturarvet finnas tillgänglig för alla. Riksantikvarieämbetet har i uppdrag att upprätthålla en väl fungerande infrastruktur för information om kulturarvet. Det omfattar insamling, registrering, kvalitetssäkring, tillhandahållande och analys av information för användning inom det professionella kulturmiljö- och kulturarvsarbetet och forskningen. Det omfattar också att delta i arbetet med att utveckla tjänster och tillämpningar för allas förståelse, delaktighet och ansvarstagande.

Riksantikvarieämbetet arbetar därför aktivt för att tillgängliggöra den information som finns samlad hos myndigheten, till exempel genom att bygga ut informationssystemen Bebyggelseregistret och FMIS (informationssystemet för fornminnen) och göra informationen tillgänglig för alla via Internet. Den förbättrade tillgängligheten till olika kulturarv ökar medvetenheten om och intresset för detta. På samma sätt kan även medvetandet om hoten mot kulturarvet förutsättas öka bland allmänheten.

Samtidigt finns en oro för att mer lättillgänglig information underlättar brott och ökar hotet mot det materiella kulturarvet. Församlingarna vill gärna hålla sina kyrkobyggnader öppna för besök och andakt samtidigt som man på många håll, i stöldförebyggande syfte tvingas hålla dem stängda. En del församlingar är också tveksamma till att en kopia av förteckningen över de kyrkliga inventarierna sänds till länsstyrelsen eftersom den därmed blir en allmän handling²⁰. Vidare har det under flera år skett plundring med hjälp av metalldetektorer på till exempel Gotland liksom att människor flyttat på eller till och med plockat med sig föremål från vrak, offerplatser och gravar.

I dag saknas en heltäckande studie över hur stort problemet med skadegörelse och plundring är. Våren 2007 publicerade BRÅ en rapport om fornminnesbrott, där man konstaterar att skadegörelsen orsakad av plundring är långt mindre i omfattning än den åverkan som sker vid skogsbruk. Rapporten har emellertid utsatts för en del kritik, där man menar att brottsstatistiken innehåller stora mörkertal och därför inte speglar hur verkligheten ser ut.²¹ Det finns dock inga andra studier som är bättre. Såvitt Riksantikvarieämbetet känner till finns heller inga djuplodande internationella studier gjorda av effekter (positiva och negativa) av att information om kulturarvet finns tillgänglig för alla på webben. Inte heller finns studier som stödjer farhågan att GPS-användning stimulerar till fler kulturarvsbrott. Den ibland känslomässigt grundade debatten skulle bli mer saklig om systematiska studier genomförs som kan klarlägga hur förhållandena verkligen är. I

²⁰ En handling som förvaras på en myndighet och är inkommen dit är allmän handling. Huvudregeln är att en sådan handling är offentlig, dvs. ska lämnas ut på begäran. En vägran att lämna ut en sådan handling får bara ske med stöd av sekretesslagen. En myndighets rätt att efterforska identiteten hos den person som begär ut en allmän handling är ytterst begränsad.

²¹ Se till exempel Hennius, A. (2008). Plundring av fornlämningar – händer sådant i Sverige? *Fornvännen* 103 (2008).

sammanhanget kan nämnas att Danmark publicerat all sin fornminnesinformation på Internet sedan några år tillbaka och att man där inte märkt någon ökning av plundring som en följd av det.

Det är svårt att avgöra när en skada uppkommit och att belägga en eventuell koppling mellan skadegörelse/plundring och tillgång till information om lämningarna i offentliga register. Det finns således svårigheter att värdera omfattningen av brottsligheten och hur den förändrats över tid. Orsakerna till detta kan vara att det saknas en tillräcklig tillsyn.

Intresset för kulturföremål har ökat kraftigt under senare år. Utbudet och intresset för antikvitetskurser är stort och föremålsvärdering är återkommande inslag i TV och tidningar. Kulturföremålen har alltmer blivit ett intresse och en hobby för människor i västvärlden. En del menar att Internet gör hela världen till en potentiell marknadsplats för handel med antikviteter, antikvarisk litteratur och arkivalier, där affärerna kan ske snabbt och anonymt. Äldre kulturföremål har blivit viktiga och inflationssäkra investerings- och spekulationsobjekt.²² En annan effekt av globaliseringen och den ökande turismen är att handeln med kulturföremål underlättas genom att människor enkelt kan skicka bilder av föremål över hela världen. I samband med semesterresor lockar även möjligheten att få med sig kulturföremål hem som souvenirer.

Allt tyder dock på att ett stort hot mot kulturarvet är förstörelse genom okunskap. Om kulturarvet och dess betydelse enbart är känt för en liten grupp professionella är det snart ingen som bryr sig om problemen. Kulturarvet riskerar att bli en angelägenhet för särintressen. Ett döljande av viss information i publika tjänster ger en signal om att kulturmiljövården inte har förtroende för gemene man. Kulturarvssektorn måste hitta vägar att utnyttja fördelarna med den nya tekniken och hantera nackdelarna aktivt.

²² Korsell, L. & Källman, L. (2008). *Kulturarvsbrott i Sverige* (manus under utgivning). Riksantikvarieämbetet.

5 Kulturarvet från ett regionalt och lokalt perspektiv

Äldre kulturföremål, liksom fasta fornlämningar, är nästan undantagslöst en del av en regional och lokal kulturmiljö. Det kulturhistoriska värdet hos föremål och lämningar kan i många fall vara särskilt betydelsefullt från det lokala perspektivet. I fråga om äldre vardagsföremål som till exempel ljusstakar, hushållsredskap och möbler är det givetvis få som finns kvar exakt på den plats där de hade sin tillblivelse eller till vilken de först förvärvades. Anknytningen till en lokal miljö har ofta skett senare i tingens resa genom historien.²³

Ett tjugotal kyrkor i Västernorrland drabbades hårt av stölder för några år sedan. Det som stals utgjordes till största delen av medeltida och yngre träskulpturer, ljuskronor, lampetter och ljusstakar. En person har dömts till fängelse för de flesta av stölderna, men ett flertal av de stulna föremålen har ännu inte återfunnits.

Stölderna ur de norrländska kyrkorna väckte starka känslor hos lokalbefolkningen. Kyrkoherden i Ullånger, där ett stulet relikskrin funnits i minst 400 år, uttryckte sig bland annat så här i media: ”Vi saknar skrinet, det är vårt. Vi vill ha tillbaka det... Det är en kulturskatt som vi blivit av med. Det är vårt katolska arv och det fattas oss...”²⁴

I Sverige finns det drygt 1 900 hembygdsföreningar som tillsammans har mer än 450 000 medlemmar. Det finns alltså ett stort antal personer i landet som på detta sätt aktivt intresserar sig för sin hembygd. Hembygdsföreningarna arbetar på lokal nivå och de hembygdsgårdar man driver har en särskilt stor betydelse i förvaltningen av kulturarvet. I föreningarnas ägo finns stora mängder äldre kulturföremål bevarade som berikar kunskapen om gångna tider och många människor med anknytning till bygden kan relatera till dessa på ett eller annat sätt.

Tillsammans förvaltar hembygdsföreningarna cirka 1 400 hembygdsgårdar med drygt 10 000 byggnader. De byggnader man förvaltar är av de mest skilda slag; enkla utedass, bondgårdar, slott och kyrkor. Hembygdsgårdarna och andra fastigheter som ägs av hembygdsföreningar är ofta särskilt sårbara för stölder och inbrott eftersom säkerhetsnivån generellt är låg.²⁵ Årligen försvinner äldre kulturföremål som stenyxor, medaljer och mynt, möbler, kristallkronor och ljusstakar genom inbrott och stölder i hembygdsföreningarnas byggnader.²⁶

Hembygdsföreningen är på många håll i landet en betydelsefull del av det lokala kulturlivet. Man arrangerar hembygdsgårdar, midsommarfirande, julmarknader, utflykter och studiecirkel. Man har dessutom utfört ett viktigt och omfattande ar-

²³ Skydd mot utförelse av kulturföremål. Rapport från kulturrådet 1979:5.

²⁴ www.sr.se/Ekot/arkiv

²⁵ Korsell, L. & Källman L. (2008). *Kulturarvsbrott i Sverige* (manus under utgivning). Riksantikvarieämbetet.

²⁶ Skriftlig information till Riksantikvarieämbetet från Hembygdsförsäkringen och Sveriges Hembygdsförbund daterad 2008-05-20.

RIKSANTIKVARIEÄMBETET

2008-07-18

301-949-2008

Version: 1.0

bete genom den dokumentation av torp och andra mer sentida lämningar som har skett i snart samtliga socknar i landet. Dokumentationen har i många fall blivit publicerad och man har även satsat på skyltning av lämningarna. En viss del av hembygdsföreningarnas verksamhet riktar sig direkt till barn och ungdomar. Genom sin breda verksamhet har man en stor potential att vara folkbildande och stimulera intresset för kulturarvsfrågor för människor i alla åldrar.

De senaste åren har hembygdsrörelsen genom riksorganisationen Sveriges Hembygdsförbund engagerat sig starkt i problemet med skadegörelsen av forn- och kulturlämningar i skogen. Såväl kulturministern som riksantikvarien har uppvaktats i frågan. Hembygdsförbundet har på detta sätt gett uttryck för vikten av att förmedla kännedom om och upparbeta engagemang för de forn- och kulturlämningar som finns i varje människas vardagslandskap. Kunskap, engagemang och delaktighet kan fungera som ett medel att motverka kulturarvsbrott.

6 Attityder, symbolik och konflikter

6.1 Kulturarvsbrott som uttryck för aggression eller likgiltighet gentemot samhället och det gemensamma

6.1.1 Urval och identitet

Under senare år har kulturarvssektorn fått uppdrag som handlar om att vidga verksamheternas perspektiv och arbeta med demokrati och delaktighet. År 2001 initierades arbetet med Agenda Kulturarv som var ett projekt med syfte att omvandla kulturarvssektorn och introducera begreppen mångfald, delaktighet och hållbarhet i det dagliga arbetet. Agenda Kulturarv innebar även ett ifrågasättande av sektorns arbetssätt, förhållningssätt och de uttalade och outtalade värdegrunder som sektorns verksamhet grundas på. Projektet Agenda Kulturarv avslutades år 2004 men målen om delaktighet, demokrati och mångfald lever kvar i dagens kulturpolitik vilket gör det nödvändigt att fortsätta ställa frågor om på vilka grunder urval görs, vems historia det är som förmedlas samt för vem arbetet görs.

Nedan förs ett resonemang kring urval, identitet och attityder med syfte att synliggöra att bakom allt kulturarvsarbete finns en institutionaliserande kultursyn. Till skillnad mot många andra brott saknar den kriminalitet som drabbat kulturarvet överlag ett direkt och personligt brottsoffer. Dessa handlingar kan i stället vara ett utspel mot en idé.

Vad gäller kulturarvsbrotten tyder det mesta på, som nämnts tidigare, att det största hotet mot kulturarvet är förstörelse genom okunskap eller bristande engagemang. Om kunskap om kulturarvet saknas eller om kulturarvet gestaltats, definierats och avgränsats för snävt kan en känsla av exkludering eller osynliggörande uppstå. Av tradition från ett nationalstatsbygge har en stor del av kulturarvsarbetet kommit att handla om *vår* historia och *vårt* kulturella ursprung, det vill säga ett gemensamt nationellt vi. När en nation bildas upprättas och förstärks upplevelserna av att det finns en kulturell gemenskap och en gemensam identitet. Benedict Anderson kallar denna gemenskap för föreställd eftersom medlemmarna även av den minsta nation aldrig kommer att känna, träffa eller ens höra talas om mer än en minoritet av övriga medlemmar.²⁷

En historisk bakgrund är långt ifrån det enda perspektiv ur vilket människor betraktar sig själva och den grupp de tillhör. De flesta människor känner att de har många identiteter som växlar i tid och rum och som värderas olika högt beroende på kontexten. Identiteterna är med andra ord flytande och oftast fria att väljas utifrån situation och sammanhang.²⁸ Att koppla identitet till ursprung och söka efter

²⁷ Anderson, B. (1993). *Den föreställda gemenskapen: reflexioner kring nationalismens ursprung och spridning*. Göteborg: Daidalos.

²⁸ Sen, Amartya K. (2006). *Identitet och våld: illusionen om ödet*. Göteborg: Daidalos.

ett kulturellt arv som går att härleda bakåt i tiden från generation till generation behöver inte vara gynnsamt. En sådan syn kan leda till att kulturarvet blir en fråga om tillhörighet och äganderätt som analyseras med ett fåtal förutsägbara perspektiv vilka blir kontraproduktiva i arbetet mot ökad demokrati och delaktighet.

Kulturarvsfrågorna har ibland framställts på ett sätt som utesluter möjligheterna för alla medborgare att få en relation till kulturarvet. De personer som begår kulturarvsbrott kan tänkas sakna eller ha en komplicerad relation till kulturarvet. De mest extrema brott, som det även saknas studier kring, är de där förövaren vandaliserat eller bränt ner kyrkor och kulturminnesmärkta byggnader. Ett sådant brottsbeteende kan kanske ses som ett fysiskt utspel mot idén om vad kulturarvet är och står för. Det kulturarv som valts ut och gestaltas i årtal av kulturarvsinstitutioner kan uppfattas som symboler för en föreställd gemenskap och ett vi som förövaren inte ingår eller känner sig delaktig i utan snarare provoceras av.

Ett fortsatt arbete med att reflektera kring urval, värdering och delaktighet är stort. Med kunskaper om det förflutna kan vi förstå hur kulturarvet kan verka som motbilder och ge perspektiv på dagens samhälle och livet här och nu.

6.1.2 Attityder från kulturarvsinstitutionerna

Likväl som kulturarvsinstitutionerna arbetar för att underlätta människors relation till kulturarvet bör de fortsätta att utveckla en dialog med medborgarna. Det vill säga att komplettera den statliga och till viss mån granskande tillsynen, som kan upplevas som kontrollerande och inkräktande, med öppenhet. Öppenhet innebär att arbeta mer serviceinriktat och underlätta när allmänheten vill vara delaktig, söker efter kunskap eller information.

Då kunskapen om kulturminneslagen generellt sett är låg är det av stor vikt att kulturarvsinstitutionerna på flera olika håll verkar för att kunskapen ökar. Statens Maritima Museer har tidigare samarbetat med sportdykarutbildningar och låtit dykelever vara med och inventera skeppsvrak i syfte att skapa goda relationer med dykarna, öka dykarnas kunskaper om det maritima kulturarvet och om vad som är lagligt eller inte. Numera arbetar man med ideella organisationer som Marinarkeologiska sällskapet och etablerade dykargrupper med uttalat intresse för kulturhistoriskt värdefulla vrak.

Skatteverket har under de senaste åren varit en föregångare när det gäller att arbeta med attityder. De har lyckats vända föreställningarna om att myndigheten är en kontrollerande instans till att uppfattas som en servicemyndighet som inte bara bedriver tillsyn utan även tillhandahåller tjänster, är rådgivande och kundstödjande. De har utvecklat sin service genom kanaler som medborgarna dagligen använder, sedan några år är det till exempel möjligt att deklarerat via Internet och med hjälp av SMS. Skatteverket har även med sin webbsida vunnit utmärkelsen "Bästa myndighetsajt". Att detta har varit möjligt beror till stor del på förändrade attityder. Utgångspunkten har varit att de flesta människor vill göra rätt för sig och därmed har man undanröjt hinder som gjort det möjligt att begå brott på grund av okunskap eller brist på information. Med andra ord har man skapat gynnsammare förutsättningar för goda beteenden.

6.2 Kulturarvet som mål för terrorism, krigshandlingar och hatbrott

Vid väpnade konflikter mellan folk eller stater ödeläggs eller skadas ofta det materiella kulturarvet. Kyrkor, moskéer, arkiv, bibliotek, museer och andra symboliska kulturbyggnader skövlas och förintas. Drivkraften bakom handlingarna är inte enbart att slå ut fiendens stridskraft eller lägga under sig ett territorium. Det handlar också om att provokativt förneka en civilisation sitt förflutna och sin framtid genom att radera ut dess kollektiva minnen och kulturella identitet.²⁹

Militära styrkor måste ta ett större ansvar i dessa frågor, dels för att inte onödigtvis skada kulturarvet, dels för att förhindra kriminell skadegörelse och plundring av kulturmiljöer inom ockuperade områden. Det är också viktigt att enskilda individer och förband som Sverige skickar ut på fredsfrämjande uppdrag runt om i världen kan verka kraftfullt för att skydda kulturföremål och kulturmiljöer.

Kulturarvets roll i krig har varit av stor betydelse för framväxten av en folkrätt sedan 1600-talet. Axel Oxenstierna knöt till sig den holländska juristen Hugo Grotius, som arbetade med krigets juridik och skapade ett rättsligt system för kriget. När den svenska armén förde hem stora mängder av konst- och kulturskatter under stormaktstidens krig var det en viktig del av förfarandet som en besegrad fiende utsattes för då dennes prestigeladdade samlingar beslagtogs. Detta var gällande rätt för segraren.

Under krigen i slutet av 1880-talet skapades opinion mot att man utan militär betydelse skadade eller förstörde kulturarv i krig. Detta betydde att man tog upp kulturarv i Haagdeklarationerna 1899 och 1907. Här inriktade man sig på att märka ut kulturarvet. Trots detta blev plundringen och skadegörelsen på kulturarvet under andra världskriget omfattande. UNESCO sammankallade en konferens för att formulera en konvention till skydd av kulturell egendom i händelse av väpnad konflikt. 1954 års Haag konvention för skydd av kulturegendom i händelse av väpnad konflikt förklarade att kulturegendom var skyddad. I texten talas om föremål som har stort värde för ett folks kulturarv. I ingressen framhålls att skada på ett kulturarv som tillhör vilket folk som helst, även medför skada för hela mänsklighetens kulturarv, eftersom varje folk gett sitt bidrag till hela mänsklighetens kulturarv.

Haagkonventionen förutsätter att staterna tar ett ansvar för konventionen. Erfarenheterna efter andra världskriget visar att staterna tagit sitt ansvar. Mycket krigsbyte från andra världskriget återställdes, men långt ifrån allt, hundra tusentals föremål saknades i europeiska museer och andra samlingar. Exempelvis påträffades stora mängder kulturföremål i sovjetiska museisamlingar i samband med Sovjetunionens fall.

²⁹ Bevan, R. (2007[2006]). *The destruction of memory: architecture at war*. London: Reaktion Books.

RIKSANTIKVARIEÄMBETET

2008-07-18

301-949-2008

Version: 1.0

Kriget i det forna Jugoslavien visade på nytt att kulturarvet kunde bli ett militärt mål genom vilket man kunde förnedra en motståndare. Bombningen av kulturarvet här var omfattande och kan nästan rubriceras som hatbrott. Detta krig skiljde sig från de krigssituationer som Haagkonventionen avsåg att reglera. Det var ett krig inom en stats gräns och inte en konflikt mellan stater.

Liknande svåra situationer uppstod i samband med ockupationen av Irak, där det betydande kulturarvet blev föremål för en omfattande plundring.³⁰ Orsakerna här var flera. Ockupationsmakten blev överraskad av omfattningen av plundringen av kulturarvet, men också av att kunskapen om hur museisamlingarna såg ut och hur de förvarades var dålig. Att säkra kulturföremål, arkeologiska platser, museisamlingar, arkiv och bibliotek fanns inte heller på den militära agendan innan Nationalbiblioteket i Bagdad plundrades. Vidare fanns i Irak redan före ockupationen etablerade smugglingsvägar till Genève och London. En antikvarisk kompetens saknades till att börja med inom ockupationsarmén.

Plundringarna av kulturarvet i Irak är typiska för hur den typen av kriminalitet ser ut i dag, då plundrarna ofta är inhemska kriminella grupper med internationella förgreningar som opererar i en situation där statens institutioner inte fungerar och ockupationsmakten saknar kunskap om de lokala förhållandena.

³⁰ Rothfield, L. (red.) (2008). *Antiquities under siege: cultural heritage protection after the Iraq war*. Lanham, MD: AltaMira Press ger en omfattande redogörelse för situationen i Irak.

7 Förslag till aktiva insatser för att beivra brott mot kulturarvet

7.1 Specialiserad och effektiv utredning

Risken att bli upptäckt och drabbas av en påföljd för den som begår ett kulturarvsbrott är i dag liten. Bekämpningen av kulturarvsbrott har mycket att vinna på om en rad åtgärder för en specialiserad och effektiv utredning kommer till stånd.

Riksantikvarieämbetet föreslår att:

Rikskriminalpolisen får en samordnings- och bevakningsfunktion inom området för kulturarvsbrott.

Polisen organiserar sitt arbete med kulturarvsbrott så att formerna för regional samverkan underlättas exempelvis via ett nätverk med särskilda kontaktpersoner från respektive samverkansregion.

En checklista för handläggning av kulturarvsbrott utarbetas.

De olika formerna av brott mot kulturarvet ges egna brottskoder i kriminalstatistiken.

7.1.1 Problembeskrivning

Diskussioner om kulturarvsbrottslighet ges inte någon större uppmärksamhet i samhällsdebatten. Ett antal mer spektakulära kupper som till exempel rånet mot Nationalmuseum i början 1990-talet och stöldvågor med internationella förgreningar har dock väckt ett betydande intresse i media. Den begränsade uppmärksamheten har sin motsvarighet i en bristande medvetenhet om och överblick av denna typ av brott hos allmänheten. Det får effekter bland annat i en låg anmälningfrekvens och motsvarande låg prioritet i fråga om utredning och spaning hos polisen. Av de anmälningar om brott mot kulturminneslagen som görs tycks enbart ett fåtal leda till åtal och fällande domar.

Polisen har vidare svårt att prioritera kulturarvsbrott, vilket har flera förklaringar. Ett grundläggande problem är en generell brist på kompetens ifråga om de brott som drabbar kulturarvet.

En annan viktig faktor är att utredningarna oftast är komplicerade, vittnen saknas som regel när brotten begås liksom även tillräcklig teknisk bevisning. Ett exempel är plundring av vrak där det är svårt att väcka åtal. Skälet är att det i de flesta fall måste kunna bevisas från vilket vrak föremålen bärgats.

Ett problem är också att det i dag saknas särskilda brottskoder för brott mot kulturarvet, vilket gör det svårt att få en statistisk överblick.³¹ En totalbild av omfattningen av denna kriminalitet saknas därför såväl lokalt som regionalt och nationellt. Det finns inte heller ett särskilt brottsregister för kulturarvsbrott med bilder, något som också bidrar till att utredningsarbetet försvåras.

Ytterligare ett problem består i att polisen i dag i ytterst liten utsträckning bedriver spaning efter stulna äldre kulturföremål genom att till exempel kontrollera handeln för begagnade varor.

7.1.2 Behovsanalys

Polisens spaning för att upptäcka brott mot kulturarvet liksom utredningen av dessa brott måste effektiviseras och få en högre prioritet. Därmed fordras utökade resurser, en specifik kompetens och ett intresse för sakfrågorna hos poliser och åklagare som är satta att beivra brott mot kulturarvet.

Det finns därför ett grundläggande behov att Rikskriminalpolisen får en samordnings- och bevakningsfunktion inom området för kulturarvsbrott. En samordnande funktion bör ha en nätverksbyggande uppgift och även upprätthålla en nationell databas för samtliga typer av kulturarvsbrott. Därutöver behöver en nationell webbsida för stulna kulturföremål med foton etableras och rutinerna för rapporteringen till Interpol förbättras.

Det krävs dessutom att uppgifter om brott, brottsmönster och misstänkta förövare snabbt kan tas fram, analyseras och spridas. En väsentlig effektivisering består i att förbättra ett sådant informationsutbyte mellan de olika polismyndigheterna.

Vidare bör Riksantikvarieämbetet tillsammans med polisen ta fram en gemensam checklista för handläggning av kulturarvsbrott till stöd för såväl länsstyrelser som polis och åklagare. Genom en sådan checklista kan kvaliteten på anmälningarna höjas, då den ska tydliggöra vilka uppgifter som respektive myndigheter behöver för en korrekt och effektiv juridisk hantering av brotten.

Avslutningsvis bör egna brottskoder för skilda typer av kulturarvsbrott skyndsamt införas för att underlätta den statistiska överblicken av brottslighetens omfattning och utseende.

³¹ Ett undantag är dock stölder av kulturföremål som ges en egen kod i samband med anmälan hos polisen.

8 Förslag till aktiva insatser för att förebygga och upptäcka brott mot kulturarvet

8.1 Enkla och tydliga rutiner och riktlinjer samt förbättrad tillsyn

Tydliga och enkla rutiner för hantering av ärenden som rör kulturarvet och brott mot kulturarvet liksom en effektiv tillsyn underlättar för allmänhet, näringsliv och myndigheter att göra rätt.

Riksantikvarieämbetet föreslår att:

Gemensamma riktlinjer tas fram för hur länsstyrelserna ska hantera miss-tankar om brott mot kulturminneslagen.

Tillsyn och övervakning av fasta fornlämningar och skeppsvrak i mer brottsutsatta områden förstärks och former för detta föreslås.

För *kulturarvet i skogsbruket* föreslår Riksantikvarieämbetet att:

Rutiner tas fram för hur avverkningsanmälningar ska hanteras av Skogsstyrelsen och länsstyrelsen.

Tillsynen över fornlämningar som riskerar att skadas av skogsbruket ökar och resurserna för detta förstärks.

Information hur skogsägare och andra verksamma inom skogsnäringen ska efterleva den lagstiftning som rör kulturarvet görs tydliga och lättillgängliga.

För *det maritima kulturarvet* föreslår Riksantikvarieämbetet att:

En handledning tas fram till stöd för de myndigheter som hanterar marinarkeologiska ärenden.

För *det kyrkliga kulturarvet* föreslår Riksantikvarieämbetet att:

Gemensamma riktlinjer tas fram för hur församlingarna ska hantera stöder av äldre kulturföremål ur kyrkorna.

8.1.1 Problembeskrivning

Det är viktigt för länsstyrelserna att i sin roll som tillsynsmyndighet upprätthålla en god relation till markägare som överträtt lagens bestämmelser, eftersom dessa förväntas ta ett bättre ansvar för kulturarvet i framtiden. Man agerar därmed generellt efter en samförståndsstrategi.³² Det kan dock förekomma stora skillnader både inom och mellan länsstyrelsernas arbete.

En skogsavverkning genererar frågor som rör såväl skogsstyrelsen som länsstyrelsen. Hur dessa frågor kan samordnas är idag inte helt klart vilket indirekt kan leda till att forn- och kulturlämningar i skogen riskerar att utsättas för skador.

I de fall plundringar och rovgrävningar har kunnat påvisas i Sverige har de i flertalet fall ägt rum på Gotland och i andra jordbruksbygder med lämningar som är särskilt rika på mynt och föremål av ädelmetall. Att metalldetektorer används i samband med plundringarna är sannolikt. Sådana särskilt utsatta fornlämningar är ofta belägna i brukad åkermark, där spåren efter brotten snabbt försvinner genom regn eller på grund av jordbearbetning och växtlighet.

Ärenden som rör fornlämningar under vatten utgör endast en liten del av den totala ärendemängden inom kulturmiljövården. Osäkerheten kring hanteringen av dessa ärenden är därför betydande på många håll. Det saknas i stor utsträckning personal med specialistkompetens på området och erfarenhet av att handlägga dessa ärenden. Detta innebär givetvis en risk för att felaktiga antikvariska bedömningar görs eller att bedömningar helt uteblir.³³

I dag saknas också möjligheter till effektiv bevakning av det maritima kulturarvet. Polisen har nästan inga resurser alls för detta och Kustbevakningen synes inte ha kunnat prioritera bevakningen i den omfattning som behövs. Brott mot det maritima kulturarvet är av naturliga skäl svåra att leda i bevis eftersom de oftast begås långt under vattenytan. Om åtal ska väckas underlättar det om gärningspersonerna tas på bar gärning eller i nära anslutning till brottet. Det bristfälliga övervakningsläget försvårar upptäckten av brotten.

Avslutningsvis saknar landets församlingar i stor utsträckning effektiva rutiner för vad som bör göras när äldre kulturföremål konstateras eller misstänks vara stulna ur kyrkorna. Utöver att vända sig till polisen är det enbart en minoritet av församlingarna som kontaktar länsstyrelsen eller stiftet.³⁴

³² Enligt samförståndsstrategin bör man framför allt öka efterlevnaden av lagen genom samarbete, dialog och förhandling. Korsell, L. & Nilsson, M. (2003). *Att förebygga fel och fusk: Metoder för reglering och kontroll*. Stockholm: Nordstedts Juridik AB.

³³ I och med integrerandet av SjöMIS i FMIS har dock förutsättningarna för vem som helst att kontrollera i vad mån det finns registrerade maritima lämningar inom ett exploateringsområde ökat betydligt.

³⁴ *Brottsplats Kyrkan*. Rapport från Brottsförebyggande rådet. 2005.

8.1.2 Behovsanalys

Brott mot kulturminneslagen där gärningspersonen är medveten om att han eller hon bryter mot lagen måste i större utsträckning utredas och lagföras. Det handlar i första hand om att i högre grad upptäcka brott så tidigt som möjligt och att avdela resurser och kompetens för att utreda dem. För att stävja brottsligheten måste myndigheternas trovärdighet öka, vilket sker om fler brott beivras.

Länsstyrelserna bör utarbeta gemensamma riktlinjer för hur man ska hantera misstänkta brott mot kulturminneslagen. På så sätt ökar också förutsättningarna för att bedömningen av åverkansgrad och brottsmisstankar kommer att hanteras på ett enhetligt sätt av samtliga länsstyrelser. Det finns även behov av riktlinjer för länsstyrelsernas handläggning av ärenden som rör fornlämningar under vattnet.

Det är också viktigt att information om hur lagar och regler ska efterlevas kommuniceras med skogssnäringen. Markägarna måste få information om vad som gäller, vilka tillstånd som krävs och vart man vänder sig med olika frågor. Riksantikvarieämbetet och Skogsstyrelsen bör få ett gemensamt uppdrag att göra sådan information mer lättillgänglig.

Skogsstyrelsen och länsstyrelserna bör utveckla och effektivisera samarbetet vad gäller avverkningsanmälningar. Länsstyrelserna behöver dessutom öka sin tillsyn när det gäller skogsbruket och de skador på fornlämningar som näringen orsakar. För att klara detta behövs resurserna förstärkas.

För att öka utsikterna att upptäcka andra typer av brott mot kulturarvet, som illegala utgrävningar och plundringar av fyndrika arkeologiska lämningar och skeppsvrak, behövs övervakningssituationen förbättras. Särskilt gäller detta i konstaterat eller misstänkt brottsutsatta områden på land, det vill säga främst på Gotland, och till sjöss. Det kan lämpligen ske genom att tillsynsmyndigheter, museer, intresseföreningar eller markägare regelbundet besöker och kontrollerar fornlämningar. Därtill behöver Kustbevakningen förstärka sina resurser för det maritima kulturarvet. Formerna för övervakning bör gemensamt föreslås av tillsyns- och brottsbekämpande myndigheter och de ekonomiska resurserna förstärkas.

Avslutningsvis behöver landets församlingar förbättra sina rutiner i samband med stölder. Församlingarna bör polisanmäla stölder av kulturföremål med förhållandevis låga ekonomiska värden. Sådana föremål kan, trots att värdet understiger självriskbeloppet, ha en stor kulturhistorisk betydelse. Man bör även förbättra rutinerna för underrättelse av stiftet och länsstyrelserna när äldre kyrkliga kulturföremål försvinner. Församlingsförbundets redan existerande webbsida ”Stuleturkyrkan” bör kunna utnyttjas bättre för att underlätta informationsutbyte och återförande av stulna föremål.³⁵

³⁵ I dag arbetar Kyrkans Försäkring AB med att alla stödanmälningar från de ekonomiska enheterna i församlingar, samfälligheter, stift mm som är anslutna till kyrkans försäkringslösning ska registreras i ”Stuleturkyrkan”. Detta innebär att aktualitetsvärdet av webbsidan ökar då en stor del av Svenska kyrkans enheter i dag är anslutna till Kyrkans Försäkring.

8.2 Förbättrat samarbete och tydlig ansvarsfördelning

Riksantikvarieämbetet har överinseende över kulturminnesvården i landet. Länsstyrelserna är tillsynsmyndigheter enligt kulturminneslagen, Skogsstyrelsen är tillsynsmyndighet enligt skogsvårdslagen och kommunerna är ansvariga för planeringen av den fysiska miljön. Polismyndigheten, Kustbevakningen, Tullverket och Åklagarmyndigheten är på olika sätt involverade i spaning och utredning av kulturarvsbrott.

Det är alltså många aktörer som berörs vid hanteringen av tillståndsgivning och tillsyn liksom vid utredning av misstankar om brott som drabbat kulturarvet. Rollerna mellan de olika aktörerna kan vara oklar samtidigt som ett samarbete vanligtvis saknas.

Riksantikvarieämbetet föreslår att:

Ett samverkansorgan inrättas för hantering av och informationsutbyte kring hanteringen av kulturarvsbrott mellan tull, polis, åklagare, kustbevakning, tillståndsmyndigheter och berörda kulturarvsinstitutioner.

Tydlig information om myndigheternas roller och ansvarsfördelning kommuniceras till allmänhet och näringsliv.

8.2.1 Problembeskrivning

Myndigheterna kan ha svårt att överblicka sin egen respektive de andras ansvarsområden och roller i fråga om den juridiska hanteringen av kulturarvsfrågor och -ärenden. Flera myndigheter är ibland inblandade när misstänkta kulturarvsbrott utreds. Risken är stor att den oklara ansvarsfördelningen får konsekvensen att ansvaret ”faller mellan stolarna”, vilket naturligtvis inte underlättar för allmänhet och företag att ta det ansvar för kulturarvet som förväntas av dem.

8.2.2 Behovsanalys

Det bör inrättas ett särskilt samverkansorgan mellan tillståndsmyndigheter, polis, tull, kustbevakning, åklagare och den övriga berörda kulturarvssektorn i fråga om den juridiska hanteringen av frågor och ärenden som rör kulturarvet. En utökad och fast samverkan kan utveckla och utnyttja de olika aktörernas kompetenser och resurser och se till att alla snabbt har tillgång till rätt information. Vidare tydliggörs kunskapen om den egna och andras roller och myndigheterna kan agera utifrån gemensamma riktlinjer och sprida samma budskap.

RIKSANTIKVARIEÄMBETET

2008-07-18

301-949-2008

Version: 1.0

Samarbetet handlar alltså om samordning, bearbetning och sammanställning av information kring kulturarvsbrott. Det bör omfatta informationsutbyte och operativ samverkan kring ärenden som rör utförsel, plundring och stölder av äldre kulturföremål och skeppsvrak etc. Det bör också ske ett utbyte av kunskap angående trender i den olagliga utförseln, i fråga om ”heta” och stöldbegärliga föremåls kategorier och hur brottsligheten tar sig varierande uttryck i skilda sammanhang.

För att komma till rätta med skadorna på forn- och kulturlämningar i samband med skogsbruk är det nödvändigt att länsstyrelserna och Skogsstyrelsen utvecklar samarbetet så att antalet kanaler för kontakter med skogsägare och skogsbrukare minimeras. Ansvaret för handläggning av forn- respektive kulturlämningar i samband med avverkningsanmälningar behöver förenklas och bli tydligare för skogsägare och andra verksamma inom skogsbruket.³⁶

På motsvarande sätt bör kommuner och länsstyrelser gemensamt se till att den som ska genomföra ett bygg- eller exploateringsprojekt som berör en fast fornlämning får information om vilka tillstånd som kan bli aktuella.³⁷

³⁶ *Fördjupad utvärdering av Levande skogar*. Meddelande 4/2007. Skogsstyrelsen.

³⁷ Se även *Samlade åtgärder mot kulturarvsbrott i Sverige*. Skrivelse från Brottsförebyggande rådet. Dnr G4-0329/2007.

8.3 Kompetenshöjning hos myndigheter och Svenska Kyrkan

Från ett brottsförebyggande perspektiv är det av central betydelse att myndigheter och andra som genom sin yrkesroll hanterar ärenden och frågor som rör skyddet av kulturarvet har en tillräcklig och aktuell kompetens i sakfrågorna.

Riksantikvarieämbetet föreslår att:

Utbildningsinsatser i fråga om kulturarv och kulturarvsbrott hos Polisen, Tullverket, Kustbevakningen och Åklagarmyndigheten genomförs kontinuerligt. Former för detta utreds och föreslås.

Kontinuerlig utbildning om kulturarv och kulturarvsbrott genomförs inom Svenska Kyrkan för en förbättrad dokumentation av äldre kulturföremål samt egen risk- och säkerhetsanalys.

Svenska soldater och officerare ges kontinuerlig utbildning om kulturarv, dess roll i krig och konflikt, lagstiftning och internationella bestämmelser till skydd för kulturarvet samt kulturarvets roll inom folkrätten.

8.3.1 Problembeskrivning

Det finns flera olika problem förknippade med att myndigheter och andra organisationer i många fall saknar egen eller lättillgänglig kompetens i kulturarvsfrågor och/eller har aktuella kunskaper om kulturarvsbrottslighetens väsen.

Särskilt bekymmersamt är att kunskapen om kulturarvet och lagstiftningen på området generellt är låg inom de brottsbekämpande och -förebyggande myndigheterna Polis, Tullverket, Kustbevakningen och Åklagarmyndigheten, även om enskilda tjänstemän givetvis kan besitta en hög kompetens.

I fråga om det kyrkliga kulturarvet har alla församlingar i landet någon form av mer eller mindre heltäckande förteckning över de kyrkliga inventarierna, då man enligt lag är skyldig att upprätta en inventarieförteckning. Ett problem som är förknippat med dessa är att många är alltför knapphändiga och saknar till exempel en dokumentation i bilder av de kulturföremål som är i kyrkans ägo. Förteckningarna ger därmed inte den hjälp vid stöld eller skada som vore önskvärt. Samtidigt behöver församlingarna också överlag förbättrad kompetens för att kunna göra egna risk- och säkerhetsanalyser.

När svenska militära förband verkar i utlandstjänst kan de komma att möta folkrättsbrott med anknytning till kulturarv. Ofta kräver kulturarvsfrågorna en speciell kompetens, vilket kan innebära att de militära befälhavarna har tillgång till antikvarisk expertis. I dag saknas, med vissa undantag, sådan.

8.3.2 Behovsanalys

Det finns ett betydande behov av att kontinuerligt ut- och fortbilda personal inom polis, tull, kustbevakning och åklagarmyndighet i kulturarvsfrågor. Genom en allmänt höjd kompetens kan de brottsbekämpande instanserna arbeta effektivare med att förebygga, upptäcka och lagföra brott mot kulturarvet. Formerna för detta behöver utredas och föreslås.

På motsvarande sätt behöver Svenska Kyrkan fortlöpande utbildning av den personal i församlingarna som är utsedd att föra förteckning över inventarier samt förvara och vårda föremålen enligt bestämmelserna i kulturminneslagen. Utbildningen bör initieras av Riksantikvarieämbetet och omfatta frågor om dokumentationsteknik, sekretess, riskanalys och säkerhet.

Det är avslutningsvis även viktigt att kulturarvsfrågorna i ett internationellt perspektiv kommer upp på den militära dagordningen. Detta bör ske genom olika kompetenshöjande insatser som till exempel utbildningar och rekrytering av personal med kunskap om och erfarenhet av kulturarvsfrågor. På så sätt kan militären främja ett större hänsynstagande till kulturarvet i konfliktsituationer och medverka i det brottsförebyggande arbetet internationellt. För att uppnå detta måste det etableras ett nära samarbete mellan Försvarsmakten och kulturarvsmyndigheterna.

8.4 Ökad utbildning, information och acceptans

Det är inte bara rättsväsendet och kulturarvsinstitutionerna som har betydelse för skyddet av kulturarvet. Det grundläggandet skyddet för kulturarvet ligger i gemene mans kunskap, förståelse, attityder och delaktighet.³⁸ Ökad kunskap hos allmänhet och näringsliv om kulturarvet kan påverka attityder och leda till att kulturarvet får en ökad betydelse för människor. Ökad kunskap och information kan också skapa legitimitet för lagstiftning och andra regelverk och därigenom minska risken för såväl uppsåtliga som oavsiktliga brott. För att understödja en sådan utveckling krävs bland annat att kulturarvsinstitutionerna sprider information om och engagemang för kulturarvsfrågor.

Riksantikvarieämbetet föreslår att:

Den långsiktiga dialogen och kunskapsförmedlingen om kulturarvsfrågor mellan allmänhet och hembygdsföreningarna, studieförbunden och andra ideella organisationer förstärks.

Kunskapen om kulturarvsfrågor integreras i utbildningen inom grundskolan.

Utbildning om kulturarv och kulturmiljövård ges större utrymme i fackutbildningar och fortbildningar inom skogs- och lantbruk, fiskerinäringen samt i sportdykar- och prästutbildningen.

Brotten mot kulturarvet förs in som undervisningsmoment i de humanistiska och samhällsvetenskapliga utbildningar som berör kulturarvsfrågor vid universitet och högskolor.

En ökad information om sambandet mellan handel med äldre kulturföremål och kriminalitet som smuggling, stöld, plundring och rovgrävning görs allmänt tillgänglig.

Nordiska museet och övriga tillståndsmyndigheter tilldelas de resurser som krävs för spridning av information om utförelsefrågor.

Utvecklingen av publikt tillgängliga (webb)tjänster som visar kulturarvets mening och betydelse stimuleras.

³⁸ Korsell, L. & Källman L. (2008). *Kulturarvsbrott i Sverige* (manus under utgivning). Riksantikvarieämbetet.

8.4.1 Problembeskrivning

Trots att kulturarvsinstitutionerna, skolan, studieförbunden och andra ideella organisationer under lång tid satsat stora resurser på information och kunskaps-spridning om kulturarvet så är det i realiteten många brott mot kulturarvet som begås på grund av ren okunskap eller bristande känsla av engagemang och delaktighet hos gemene man.

I de olika högskole- och universitetsutbildningar som berör kulturarvsfrågor saknas i dag med få undantag moment som utvecklar studenternas kompetens kring problemen med de brott som kulturarvet utsatt för.

För den som i dag vill hitta kulturarvsinformation på webben ökar tillgången till källorna i takt med att museer och arkiv digitaliserar sina samlingar. Tack vare det kan fler människor enklare hitta information. Men när mängden informationskällor ökar uppstår ett nytt problem; att hitta alla de ställen där information finns tillgänglig. Museer, arkiv och liknande institutioner utvecklar ofta webbtjänster med fokus enbart på de egna samlingarna. Ett ytterligare problem består i att den stora mängden information inte utan vägledning kan omvandlas till en ökad kunskap om kulturarvet hos allmänheten.

Även konst- och antikvitetshandlare saknar idag kunskaper om vilka föremål som enligt KML inte får föras ut ur landet utan tillstånd.

8.4.2 Behovsanalys

Det är angeläget att kulturarvsinstitutionerna fortsatt och i ökad omfattning stöder den dialog om kulturarvet som sker mellan allmänheten och hembygdsrörelsen, studieförbunden och andra ideella organisationer. Från ett brottsförebyggande perspektiv är det av central betydelse att intresset för kulturarvet och vad det representerar stimuleras.

Att ta tillvara engagemanget hos enskilda, landets hembygdsföreningar, dykarorganisationer och det övriga föreningslivet kan också ge ökad kunskap, förståelse, och förändrade attityder till kulturarv i mark och vatten eller på antikmarknaden.

Det är också av grundläggande betydelse att kulturarvsinstitutionerna upprätthåller en dialog om kulturarvets betydelse med skolans företrädare, pedagoger och läromedelsutvecklare för att kunna fördjupa integreringen av kulturarvsfrågorna i skolundervisningen. Att ta vara på skolelevers nyfikenhet på till exempel forn-lämningar redan i tidig ålder är fundamentalt för att människors syn på kulturarvet som en tillgång ska kunna växa fram och vidmakthållas.

Särskilda obligatoriska moment kring kulturarvs- och kulturmiljökunskap bör även införas i utbildningar för yrkesgrupper eller andra grupper av människor som i sin vardag kan komma att behöva anmäla kulturarvsbrott eller löper risk att bli vittnen till samt på grund av okunskap själva begå brott mot den lagstiftning som

RIKSANTIKVARIEÄMBETET

2008-07-18

301-949-2008

Version: 1.0

ska skydda kulturarvet. Sådana grupper kan till exempel vara yrkesfiskare, verkssamma inom skogs- och lantbruksnäringen, präster samt sportdykare.

Det bör också införas undervisning om brotten mot kulturarvet inom utbildningar vid universitet och högskolor som berör kulturarvsfrågor. Det bör göras tydligt för studenterna vilka problem och konsekvenser brottsligheten får för möjligheten att bevara och utveckla kulturarvet på olika sätt. I många fall kommer ett flertal av dem som går en utbildning som innehåller kulturarvskunskap att bli verksamma inom fält som ligger utanför kulturarvsinstitutionerna och kan därmed ha särskild nytta av en kompetens på området.

Allmänheten bör även i ökad utsträckning nås av information angående den brottslighet som hotar kulturarvet, hur man kan förebygga denna samt vilka lagar och förordningar som gäller. Verksamma inom kulturarvsinstitutioner liksom inom antikvitetshandeln och på auktionshusen behöver därför ta ett större ansvar för att informera gemene man om olika omständigheter kring handel med och hantering av äldre kulturföremål. Lämpligen görs detta vid de möten som dagligen sker i samband med föremålsvärderingar, olika former av visningar vid museer och på antikvitetskurser etc. Särskilda satsningar i form av utställningar och inslag i media bör också uppmuntras. Informationen behöver inkludera både upplysningar om vilka lagar och bestämmelser som gäller och ett medvetandegörande om de samband som finns mellan handeln med äldre kulturföremål, illegala utgrävningar och plundringar av fornlämningar och vrak runt om i världen. Särskilt riktad information av detta slag bör främst kommuniceras med markägare på Gotland.

Avslutningsvis är det självklart att kunskapsprocesser i kulturarvsfrågor förutsätter tillgång till information. Internet spelar i dag en avgörande roll när människor vill tillägna sig information om kulturarvet. Under 2008 har det så kallade K-samsökprojektet inletts i syfte att åstadkomma ett sätt att lösa problemen med de många olika webbplatserna för kulturarvsinformation som finns i dag. En "växel" skapas där databasförvaltare kan koppla in sig och göra sin information tillgänglig. Sedan kan olika webb utvecklare bygga webbplatser som söker mot alla databaser som kopplats till "växeln".

Det räcker dock inte med en tillgång till basinformation av detta slag. Informationen måste också kompletteras med förklarande och fördjupande texter och bilder. Fler aktörer måste stimuleras till att göra kulturarvsinformationen mer synlig och begriplig för fler målgrupper än vad som sker i dag. Riksantikvarieämbetet bör till exempel ta fram eller stödja ett framtagande av ett "kulturmiljölexikon" som ökar förståelsen och kan hjälpa till att förvandla information till kunskap.

8.5 Förbättrad säkerhet och kontroll samt förstärkta ekonomiska resurser

Säkerhetsnivån vid våra kulturarvsinstitutioner är i dag på många håll alltför låg för att den ska kunna anses effektiv från ett brottsförebyggande perspektiv.

Riksantikvarieämbetet föreslår att:

ABM-sektorns samt Svenska Kyrkans resurser och kunskaper för att höja säkerhetsnivån och -medvetandet förstärks.

Nordiska museet och övriga tillståndsmyndigheter tilldelas de resurser som för krävs inläggning av bilder av föremål i en databas.

Rutinerna för kontroll av proveniens vid inköp och handel av föremål och utställning av samlingar av äldre kulturföremål förbättras.

EU:s blankett för exporttillstånd förses med krav på redovisning av proveniens för arkeologiskt material.

Krav på att utförsel-/exporttillstånd ska visas upp vid utförsel av äldre kulturföremål utreds.

Tillståndsmyndigheternas möjlighet att köpa in föremål med utförselförbud förstärks ekonomiskt.

8.5.1 Problembeskrivning

Vart femte svenskt museum utsätts varje år för stöld. Även landets kyrkor, hembygdsgrändar, bibliotek, arkiv och antikhandlare blir årligen bestulna på mängder av äldre kulturföremål, tryck och arkivalier.³⁹ Många av föremålen har det gemensamt att de är lätta att stjäla. Det är små ting som står obebakade framme utan någon fast förankring. Majoriteten av alla objekt som blir stulna är bruksföremål som förvisso har ett förhållandevis lågt ekonomiskt värde, men däremot ofta ett betydande kulturhistoriskt värde.

I samband med öppna utställningar är institutionerna extra sårbara eftersom det är svårt att skydda föremål från stölder vid sådana arrangemang. Att investera i lås och larm, säkerhetsskåp och inventariemärkning med mera kostar ansevärd summor. De flesta institutioner, särskilt de mindre och ideellt drivna, saknar en tillräcklig budget för att kunna genomföra tillräckliga säkerhetsåtgärder. Det saknas även resurser för att anställa personal med särskilt ansvar att bevaka kyrkor, hembygdsgrändar och mindre museer etc. De interna personalarutinerna brister också

³⁹ Källman, L. (red.) (2007). *Brott under ytan: en undersökning om fornminnesbrott i Sverige*. Brå-rapport i samarbete med Riksantikvarieämbetet och Länsstyrelsen på Gotland. Stockholm: Brottsförebyggande rådet, Information och förlag (BRÅ)

generellt, vilket medför att eventuella insiderbrott blir omöjliga eller svåra att upptäcka.⁴⁰

I fråga om stulna föremål är det mycket svårt att identifiera eller spåra dem om de saknar proveniens. Majoriteten av äldre kulturföremål till salu på den svenska och internationella marknaden saknar tidigare känd proveniens.⁴¹ Särskilt gäller detta för fornfynd som sällan finns registrerade någonstans. Föremål utan proveniens kan givetvis vara stulna eller härröra från illegala utgrävningar. Inom den svenska konst- och antikbranschen, bland såväl konst- och antikhandlare som auktionshus och antikvariat, men också museer är efterforskning av proveniensen hos de äldre kulturföremål man hanterar ett moment som ibland förbises. Att rutinerna brister underlättar naturligtvis den olagliga handeln med äldre kulturföremål.

I och med att det finns en efterfrågan på exempelvis svenska antika möbler utomlands och samtidigt restriktioner för utförseln är illegal utförsel en problematik när det gäller kulturarvsbrott. Omfattningen av den illegala utförseln och exporten är svår att uppskatta.⁴²

8.5.2 Behovsanalys

Arkiven, bibliotekens och museernas liksom församlingarnas resurser och kunskaper för att höja säkerhetsnivån och -medvetandet behöver förstärkas för att man bättre än i dag ska kunna förebygga och upptäcka såväl tillfällesstölder som inbrott. Det är förvisso oftast enklare och ekonomiskt mindre dyrbara kulturföremål som försvinner, men långsiktigt handlar det om en utarmning av det äldre materiella kulturarv som byggts upp hos bevarandeinstitutionerna.

Eftersom det i praktiken saknas ett fungerande skydd mot utförsel av äldre kulturföremål och för att stävja den illegala handeln med plundrat och smugglat arkeologiskt material behövs också ett antal stödande skyddsåtgärder.⁴³ Nordiska museet och övriga tillståndsmyndigheter bör tilldelas ekonomiska resurser för att upprätta en bilddatabas av de föremål som det sökts utförseltillstånd för.

Sverige bör för det första verka för att EU:s blankett för export av varor förses med en särskild ruta där proveniensen för arkeologiskt material redovisas. Det bör även införas ett internationellt krav på att alla arkeologiska lösfynd som bjuds ut till försäljning, i handeln eller på annons- och auktionssajter på Internet, ska vara försedda med ett certifikat som redovisar proveniens. I Sverige bör detta krav i ett första skede gälla föremål av metall.

Det finns i juridisk mening inte någon illegal införsel av kulturföremål till Sverige. Det är alltså inte ett brott i sig att föra in kulturföremål som förts ut ur ett annat land i strid med det landets lagar. Enligt 6 kapitlet KML ska föremål som olagligt

⁴⁰ a.a.

⁴¹ a.a.

⁴² Korsell, L. & Källman L. (2008). *Kulturarvsbrott i Sverige* (manus under utgivning). Riksantikvarieämbetet.

⁴³ Se även Riksantikvarieämbetets skrivelse Rapport avseende uppdraget att se över de insatser som görs för att förhindra olaglig utförsel av äldre kulturföremål. *Dnr 300-2853-2002*.

RIKSANTIKVARIEÄMBETET

2008-07-18

301-949-2008

Version: 1.0

förts bort från en annan stat som ingår i det Europeiska ekonomiska samarbetsområdet (EES) på begäran lämnas tillbaka. Det bör därför utredas huruvida krav på att utförelse- respektive exportblankett för äldre kulturföremål ska uppvisas i tullen vid införelse från ett annat land. I dag gäller detta bara i samband med att föremålen lämnar ett land.

Det är viktigt att konst- och antikvitetsbranschen liksom museer som, i samband med inköp och utställningar, hanterar kulturföremål med höga ekonomiska och kulturhistoriska värden i framtiden ställer krav på att proveniensen ska kunna uppvisas.

Det finns även ett stort behov av en ekonomisk förstärkning för att tillståndsmyndigheterna ska kunna köpa in äldre kulturföremål som inte får föras ut utan tiolstånd.

8.6 Förstärkt dokumentation

Kunskapen om det materiella kulturarv som finns i landet är i dag på många områden och på flera sätt bristfällig. Den kunskapsuppbyggnad som är av avgörande betydelse för möjligheterna att förebygga och upptäcka brott omfattar alltifrån inventering och dokumentation till mer vetenskapliga studier och kulturmiljöövervakning.

Riksantikvarieämbetet föreslår att:

ABM-sektorns resurser att förbättra dokumentationen av föremål, målningar, bokbestånd och arkivalier förstärks.

Dokumentation av forn- och kulturlämningar i skogen kvalitetssäkras och görs tillgänglig.

Arbetet med att dokumentera skeppsvrak i svenska vatten förstärks.

Formerna för hur allmänheten på ett enkelt sätt kan anmäla fornfynd utreds.

8.6.1 Problembeskrivning

Vid många av landets kulturarvsinstitutioner saknas helt eller delvis en inventering och katalogisering av de kulturföremål man äger och förvaltar. Särskilt gäller detta den stora mängd föremål som förvaras i magasin. Fullständiga register över de föremål som finns i en verksamhet kan vara av central betydelse för att kunna styrka att en stöld har skett, liksom inventeringar enligt registren är viktiga för att stölder ska upptäckas.⁴⁴

I landskapet råder en närmast liknande situation. Genom framför allt den fornminnesinventering som i första hand Riksantikvarieämbetet bedrev från sent 1930-tal till 2002 blev drygt 1,5 miljoner fasta fornlämningar och övriga kulturlämningar registrerade i Fornminnesregistret. I dag är denna information överförd till FMIS (informationssystem för fornminnen).

Det nationella kulturmiljövårdsprojektet Skog & Historia inleddes 1995 i samarbete mellan Skogsstyrelsen, Riksantikvarieämbetet och den regionala kulturmiljövården. Under de drygt tio år som projektet har pågått har 150 000 nya lokaler med forn- och kulturlämningar registrerats. I areal beräknat har cirka 20 % av skogsmarken inventerats. All denna information är dock inte tillgänglig för alla som har behov och intresse av den, bland annat på grund av att långt ifrån allt är kvalitetssäkrat. En del har förts in i FMIS och annat finns i Skogsstyrelsens system med ytterligare annan information endast finns på pappersblankett.

⁴⁴ Korsell, L. & Källman L. (2008). *Kulturarvsbrott i Sverige* (manus under utgivning). Riksantikvarieämbetet.

Trots det långvariga och omfattande inventeringsarbetet är det ett faktum att vissa delar av landet, i första hand fjällen och de inre delarna av Norrland, fortfarande är bristfälligt eller inte alls inventerade. Bristfälligheten kännetecknar även stora delar av det svenska skogslandskapet. Behovet av en fortsatt inventering är stort, inte minst inom skogslänen där kunskapsläget fortfarande är mycket dåligt. Då skogsmarkerna i Sveriges skogar fortfarande innehåller ett delvis odokumenterat kulturarv är risken att detta skadas eller förstörs i samband med avverknings- och förnyringsarbetet påtaglig.

Även i svenska vatten finns ett rikt bestånd av lämningar i form av skeppsvrak. Cirka 3 000 av dessa är i dag lokaliserade. Statens Maritima Museer har sedan 1960-talet samlat information om vrak, fartygsförlysningar och andra lämningar under vatten. Informationen samlades i Svenskt Marinarkeologiskt arkiv (SMA). 1995 bildades SjöMIS (Sjöhistoriska museets och Sjöfartsverkets maritima informationssystem) i vilken uppgifter ur SMA successivt förts in.⁴⁵ Positionerna för majoriteten av fartyg som är förlista är dock fortfarande okända eller osäkra.

8.6.2 Behovsanalys

För att kunna bevara det skogliga kulturarvet är det nödvändigt att skogsbruket har tillgång till ett fungerande och kvalitetssäkrat planeringsunderlag om skogens kulturmiljöer. En möjlighet att åstadkomma detta är genom fortsatt inventering eller annan form av dokumentation. Därtill är det nödvändigt att informationen förvaltas strukturerat och att det finns former för att snabbt tillgängliggöra informationen till allmänheten och framför allt berörda markägare.

Projektet Skog & Historia har utvecklat en framgångsrik och lokalt förankrad metod att bedriva sådan inventering då merparten av arbetet har utförts av lokalbefolkningen. Ett sådant ”underifrånperspektiv” ger människor kunskap och medvetenhet om det lokala kulturarvet, vilket i förlängningen minskar risken för att fornlämningar och andra kulturlämningar utsätts för åverkan och förstörelse.⁴⁶

Kunskapen om skeppsvrakens utsatthet för brott är liten.⁴⁷ En del i denna problematik hänger samman med att flertalet positionerade vrak inte är dokumenterade. Arbetet med att fotografera och inventera vraken behöver ske i snabbare takt, vilket kräver en förstärkning av resurserna för Sveriges Maritima Museer. Ett system för dokumentation av skeppsvrak måste alltså uppmontras, där man bör ta hjälp av den intresserade allmänheten och särskilt sportdykarna.

⁴⁵ 2006 inleddes arbetet med att föra över uppgifterna i SjöMIS till FMIS. Överföringen avslutades i maj 2008 och därmed är större delen av Sveriges kända kulturarv under vatten sökbar via Internet och digitala sjökort.

⁴⁶ Källman, L. (red.) (2007). *Brott under ytan: en undersökning om fornminnesbrott i Sverige*. Brå-rapport i samarbete med Riksantikvarieämbetet och Länsstyrelsen på Gotland. Stockholm: Brottsförebyggande rådet, Information och förlag (BRÅ).

⁴⁷ a.a.

RIKSANTIKVARIEÄMBETET

2008-07-18

301-949-2008

Version: 1.0

Också centrala, regionala och lokala museer, arkiv och bibliotek behöver förstärkta resurser för att kunna täppa till luckorna i sina inventarieförteckningar och att långsiktigt och regelbundet kunna uppdatera dem.

Det behövs avslutningsvis insatser för att öka antalet anmälningar av fornynd som görs av allmänheten. Med utgångspunkt i de erfarenheter som finns internationellt bör Riksantikvarieämbetet utreda formerna för ett enkelt system där den intresserade allmänheten enkelt kan rapportera in fornynd. Det finns skäl att anta att en sådan möjlighet kommer att ge en ökning av antalet inrapporteringar, vilket har skett i till exempel England och Skottland.⁴⁸

⁴⁸ Samlade åtgärder mot kulturarvsbrott i Sverige. Skrivelse från Brottsförebyggande rådet. *Dnr G4-0329/2007.*

8.7 Förbättrat lagskydd och bevarandeförutsättningar för skeppsvrak

Ingenstans i världen finns det så många välbevarade fartygsvrak som i Östersjön. Dessa uppemot 10 000 vrak härstammar från alla tider och från hela norra Europa. Nya hittills okända fartygsvrak påträffas regelbundet. Varje år utsätts också en mängd av vraken för förstörelse och nedbrytning som orsakas av i första hand mindre seriösa sportdykare men också av fiskets trålning.⁴⁹ Därmed försvinner successivt en världsunik resurs för skeppsarkeologisk forskning.⁵⁰

Riksantikvarieämbetet föreslår att:

Sverige åter igen ska ta upp frågan att ratificera ”The UNESCO Convention On the Protection of the Underwater Cultural Heritage”.

Ett skydd för skeppsvrak yngre än 100 år införs i kulturminneslagen.

Lagskydd för vrak belägna på internationellt vatten stärks.

Det internationella samarbetet för bevarandet av det maritima kulturarvet i Östersjön förstärks.

Inom de arkeologiska utbildningarna vid universitet och högskolor bör en marinarkeologisk introduktion vara obligatorisk.

8.7.1 Problembeskrivning

Den skadegörelse som drabbar skeppsvraken är i första hand orsakad av ovarsam dykning som skadar vraken och för att föremål och delar av skrovet plockas upp som souvenirer eller för att säljas på en internationell marknad. Annan åverkan består i att föremål flyttas runt i och utanför vraket och för att man ristar signaturer på vrakets delar i trä. Stölderna och åverkan kan pågå mer eller mindre utan risk för upptäckt eftersom ytterst få vrak är vetenskapligt dokumenterade, inventerade eller föremål för systematisk övervakning av kulturmiljövården. Även om vrakplundringens omfattning och karaktär inte är utredd är bevisen många för att den pågår, ökar och att den sker alltmer systematiskt.

Skeppsvrak är skyddade som fornlämningar enligt kulturminneslagen om det kan antas ha gått 100 år sedan fartyget blev vrak. Det innebär att alla åtgärder med dessa vrak och med föremål anknutna till dem kräver tillstånd från länsstyrelsen. Tillstånd får endast lämnas om vraket medför hinder eller olägenhet som inte står i rimligt förhållande till dess betydelse. Regeln gäller dock inte ägare till vrak, vilka

⁴⁹ Trålningens inverkan på kulturhistoriska lämningar under vattnet – ett diskussionsunderlag. Statens Maritima Museer. Dnr 670/04-51.

⁵⁰ Olsson, A. (2007). Kulturarv under vatten. Dykpark vid Dalarö. *Populär Arkeologi* 4/2007.

kan få sådant tillstånd om inte särskilda skäl talar emot det. Det innebär att de yngre vraken kan plundras utan att något brott mot kulturminneslagen har begåtts.

Skeppsvrak som är yngre än 100 år saknar skydd enligt KML, även om de är av betydande kulturhistoriskt värde. Detta gör värdefulla vrak mycket utsatta för en från kulturhistorisk synpunkt diskutabel uppmärksamhet såsom "fyndkällor". Denna uppmärksamhet tenderar att intensifieras ju närmare vraken kommer den dag då kulturminneslagens skydd inträder.

Vrakplundringen är inte bara ett problem ur kulturhistorisk synpunkt. Den innebär också att många dykare fråntas en spännande och intressant dykupplevelse. Det ligger alltså utan tvekan även i sportdykarnas eget långsiktiga intresse att skeppsvraken i Östersjön bevaras intakta i så stor utsträckning som möjligt.

I ett internationellt samarbete har Statens Maritima Museer arbetat fram en "Code of good Practice" för hänsyn till kulturhistoriskt intressanta skeppsvrak i Östersjön. UNESCO antog 2001 en konvention om det maritima kulturarvet som hittills har ratificerats av 17 stater⁵¹.

8.7.2 Behovsanalys

Det är nödvändigt att införa ett skydd i kulturminneslagen för kulturhistoriskt intressanta skeppsvrak som är yngre än 100 år. Om ingenting görs är risken stor att generationer av skeppsvrak går förlorade och därmed en betydelsefull del av det gemensamma kulturarv som kan sägas utgöra "ett maritimt världsarv".

Sverige har inte ratificerat UNESCO konventionen från 2001, därmed anser Riksantikvarieämbetet att Sverige åter igen aktualiserar arbetet med att belysa möjligheterna till ratificering. Vidare bör det internationella samarbetet kring bevarandefrågor förstärkas ytterligare så att förutsättningarna för skyddet av det maritima kulturarvet i Östersjön förbättras. I detta samarbete bör särskilt Riksantikvarieämbetet, Statens Maritima Museer, Kustbevakningen och Fiskeriverket fortsatt delta aktivt.

Avslutningsvis bör en marinarkeologisk introduktion inom de arkeologiska utbildningarna vid universitet och högskolor vara obligatorisk. På så sätt kan en allmän medvetenhet om det maritima kulturarvet, dess bevarandesituation och utsatthet för brott upprätthållas bland landets arkeologer.

⁵¹ Convention on the Protection of the Underwater Cultural Heritage 2001

9 Behov av fortsatta utredningar och studier

För att få en bättre och successivt utvidgad bild av kulturarvsbrottslighetens omfattning och struktur behövs fortsatt forskning.

Riksantikvarieämbetet föreslår att:

Förutsättningarna för fortsatt framtida forskning om kulturarvsbrott stärks.

Systematiska studier av vilka effekter en allmänt tillgänglig webbaserad kulturarvsinformation ger i Sverige genomförs.

Bakgrunden till att förundersökningar om brott mot kulturminneslagen inte inleds eller alternativt läggs ned utreds.

För såväl kriminologin som kulturarvssektorn är brotten mot kulturarvet i dag fortfarande ett nytt och till delar utforskat fält. Denna forskning fyller en viktig funktion genom att förena kunskapen om kulturarvet med kunskapen om brottslighet, brottsutövare och hotbilder, vilket annars mycket sällan sker.

Det är också viktigt att kulturarvssektorn tillsammans med den kriminologiska forskningen successivt vidgar perspektivet på frågan om vilken roll människors attityder och relationer till kulturarvet spelar när olika former av brott begås. I dag finns ytterst få studier på detta område.

I dag saknas såväl svenska som internationella djuplodande studier av vilka effekter (positiva och negativa) som uppkommer genom att information om kulturarvet finns tillgänglig för alla på webben. Den ibland känslomässigt grundade debatten som ibland blossar upp skulle bli mer saklig om systematiska studier genomförs som kan klarlägga hur förhållandena verkligen är.

En viktig del i den fortsatta kartläggningen av kulturarvsbrotten består bland annat i att studera hur många förundersökningar om brott mot kulturminneslagen som inte inleds eller alternativt läggs ned av polis och åklagare samt bakgrunden till detta. Det finns ett stort behov av att klarlägga de svårigheter som den juridiska hanteringen av kulturarvsbrotten innebär för att i framtiden i långt större utsträckning kunna föra dem till prövning i domstol.

10 Tidigare rapporter och projekt

Brottsförebyggande rådet har under senare år drivit ett nordiskt projekt om brott mot kulturarvet i samarbete med Riksantikvarieämbetet och dess motsvarigheter i Norge, Danmark och Finland. Projektet har också bedrivits i samarbete med Rikskriminalpolisen, Tullverket och den europeiska polismyndigheten Europol.

Riksantikvarieämbetet och Skogsstyrelsen har sedan 1990-talets slut presenterat ett flertal rapporter som visar att en stor andel fornlämningar fortfarande skadas i samband med skogsbruk.

10.1 Projekt och rapporter från Brottsförebyggande rådet

2005 presenterade Brottsförebyggande rådet sin delrapport *Brottsplats Kyrkan* som är en kartläggning av stölder ur svenska kyrkor. Rapporten är baserad på datamaterial från en enkätundersökning, intervjuer och en genomgång av tidigare utredningar samt litteratur och annat material på området. I rapporten, som omfattar åren 200-2005, framkommer att det varje år stjäls en mängd oersättliga äldre kulturföremål ur kyrkor i Sverige. Många av föremålen har sedan förmodligen sålts på den internationella antikmarknaden och därför aldrig kunnat återfinnas.

Rapporten *Cultural heritage crime - the Nordic Dimension* från 2006 är den första nordiska kartläggningen av kulturarvsbrott och har tagits fram i samarbete med aktörer från Sverige, Finland, Norge och Danmark. Rapporten är en bred översikt av antikmarknaden och dess aktörer i Norden. Den berör frågor om stölder och olaglig utförsel, handel med äldre kulturföremål, lagstiftning samt kulturarv och moral. Där konstateras att en viktig förutsättning för att stävja olaglig hantering av äldre kulturföremål är kunskap om föremålets ursprung, dess proveniens. Ett stulet föremål utan proveniens är mycket svårt att identifiera eller spåra. Brottsförebyggande rådets undersökning visar att det just på denna punkt slarvas mycket inom konst- och antikbranschen, bland såväl konst- och antikhandlare som auktionshus och antikvariat men också bland museer. Den dåliga kontrollen underlättar den olagliga handeln med äldre kulturföremål. Undersökningen bygger på drygt 2 000 enkätsvar från företrädare för både bevarande och kommersiella institutioner av kulturföremål i de nordiska länderna. Dessutom har 150 experter i dessa länder intervjuats.

I rapporten *Brott under ytan. En undersökning om fornminnesbrott* från 2007 studeras omfattningen och strukturen på de fornminnesbrott⁵² - illegala utgrävningar, skadegörelse och vrakplundringar - som begås i Sverige.

I rapporten konstateras att en särskild typ av fornminnesbrott består i plundringar och souvenirjakter. Bakom dessa brott finns ofta tydliga drivkrafter hos förövaren.

⁵² När det gäller kulturarvsbrott som rör fornlämningar och fornfynd benämns dessa brott ofta specifikt för fornminnesbrott.

Men det är ovanligt att den här typen av brott upptäcks och kommer till tillsynsmyndigheternas kännedom och det är därför svårt att säga något om den egentliga omfattningen. Det är Brottsförebyggande rådets uppfattning att dessa brott inte har någon större omfattning nationellt. Däremot är vissa regioner, framför allt Gotland och Skåne, mer utsatta. Det stora problemet är svårigheterna att upptäcka eventuella brott. I rapporten görs bedömningen att den plundring som förekommer är långt mindre omfattande än den åverkan som tillfogas forn- och kulturlämningar vid till exempel jord- och skogsbruk, eller när mark på andra sätt exploateras.

10.2 Projekt och rapporter från Riksantikvarieämbetet

I en rapport från Riksantikvarieämbetet 2006⁵³ konstateras att en stor del av kulturarvet i skogen har skadats eller förstörts i samband med skogsbruk. Slutsatsen bygger på en inventering som genomförts i tre län⁵⁴, där sammanlagt 231 fornlämningar undersökts. Undersökningen gjordes i samråd med Skogsstyrelsen.

Studien, som är en uppföljning av en undersökning från 1999, visar att antalet skador som uppstår på kända fornlämningar och fornlämningsområden i samband med skogsbruk, totalt sett har ökat. Av resultat framgår att 38 % av fornlämningar inom avverkade områden är skadade, vilket är en ökning med 14 % sedan 1999. Det är framför allt åverkan av mer ringa art⁵⁵ som ökat. Även om markberedningsskadorna har minskat till antalet är det fortfarande denna typ av förnygringsåtgärd som orsakar de grövsta skadorna.

10.3 Projekt och rapporter från Skogsstyrelsen

År 2006 genomförde Skogsstyrelsen ett utvecklingsprojekt i samarbete med Riksantikvarieämbetet som syftade till att ta fram en metod för att följa upp skadebildningen av fornlämningar på skogsmark i hela landet. Efter inventering på 174 avverkningsytor i 18 län konstaterades att skogsbruket i stor omfattning hade orsakat åverkan både på fornlämningsobjekten och på de skyddsområden – så kallade fornlämningsområden, som ligger i objektens omedelbara närhet. På de ytor som endast avverkats registrerades åverkan på drygt hälften av fornlämningsområdena och på över 40 % av fornlämningsobjekten. På de ytor som även hade markberetts registrerades åverkan på över 80 % av fornlämningsområdena och på mer än 60 % av objekten.⁵⁶

⁵³ *Studie av skador på fornlämningar i skogsmark*. (2006). Stockholm: Riksantikvarieämbetet

⁵⁴ Kalmar, Värmlands och Västerbottens län.

⁵⁵ Ringa åverkan innebär överrisning eller ingrepp i fornlämnings yta som varken påverkar dess upplevelsevärde negativt eller dess vetenskapliga innehåll. Ringa åverkan är till exempel åverkan som orsakats utan att man kört upp på fornlämningen med en maskin (man kan ha kommit åt fornlämningen på annat sätt i samband med avverkning eller utforsling av virket). Se *Studie av skador på fornlämningar i skogsmark*. (2006). Stockholm: Riksantikvarieämbetet.

⁵⁶ *Uppföljning av skador på fornlämningar i skogsmark*. Skogsstyrelsen. Rapport 9/2007.

11 Referenser

Litteratur

- Adlercreutz, Thomas (2001). *Kulturegendomsrätt: med en kommentar till kulturminneslagen*. Stockholm: Fakta info direkt
- Alzén, A. (1996). *Fabriken som kulturarv: Frågan om industrilandskapets bevarande i Norrköping 1950-1985*. Stockholm: Symposion
- Anderson, B. (1993). *Den föreställda gemenskapen: reflexioner kring nationalismens ursprung och spridning*. Göteborg: Daidalos
- Ayres, I. & Braithwaite, J. (1992). *Responsive regulation transcending the deregulation debate*. New York: Oxford University Press
- Bevan, R. (2007[2006]). *The destruction of memory: architecture at war*. London: Reaktion Books
- Brodie, N. & Tubb, K. W. (red.) (2001). *Illicit antiquities: the theft of culture and the extinction of archaeology*. London: Routledge
- Björnsdotter, L. (2005). *Kulturföremål – Föremål för organiserad brottslighet*. Examensarbete. Juridiska fakulteten, Straffrätt, Lunds universitet
- Brottsplats Kyrkan*. Rapport från Brottsförebyggande rådet. 2005
- Cultural heritage crime - the Nordic dimension*. (2006). Stockholm: Swedish National Council for Crime Prevention
- Einarsson, L. (2005). *Djupt liggande vrak – kartering av skador och förslag till skyddsåtgärder för djupt liggande vrak*. Rapport mars 2005. Kalmar läns museum
- En rikare framtid: 13 konventioner om natur- och kulturmiljö*. 2006
- Forsberg, J. (2003). *Att lämna tillbaka eller inte? Om återförande av kulturföremål till dess ursprungsplats*. Uppsats i Museologi nr: 15. Uppsala universitet
- Fördjupad utvärdering av Levande skogar*. Meddelande 4/2007. Skogsstyrelsen
- Gustafson, B. (2007). *Plundring och stöld – kulturarvet lever farligt. Populär arkeologi 4/2007*
- Hennius, A. (2008). *Plundring av fornlämningar – händer sådant i Sverige? Fornvännen 103 (2008)*

RIKSANTIKVARIÉÄMBETET

2008-07-18

301-949-2008

Version: 1.0

Johansson, S. (2006). *Vems är det svenska kulturarvet? En diskursanalys av Riksantikvarieämbetets kulturarvs- och identitetsproduktion*. Magisteruppsats från Utbildningsprogrammet för Samhälls- och kulturanalys. Linköpings universitet

Konvention om skydd för världens kultur- och naturarv. (2003). Stockholm: Svenska UNESCOrådet

Korsell, L. & Nilsson, M. (2003). *Att förebygga fel och fusk: Metoder för reglering och kontroll*. Stockholm: Nordstedts Juridik AB

Korsell, L. & Källman L. (2008). *Kulturarvsbrott i Sverige* (Manus under utgivning). Riksantikvarieämbetet

Källman, L. (red.) (2007). *Brott under ytan: en undersökning om fornminnesbrott i Sverige*. Brå-rapport i samarbete med Riksantikvarieämbetet och Länsstyrelsen på Gotland. Stockholm: Brottsförebyggande rådet, Information och förlag (BRÅ)

Lundén, S. & Häggström, L. (1999). Forntid till salu. Rovgrävning och handel med kulturföremål. *Fornvännen 94*. Stockholm

Mackenzie, S. (2002). Regulating the Market in Illicit Antiquities. *Trend and Issues in Crime and Criminal Justice*. No. 239

Olsson, A. (2007). Kulturarv under vatten. Dykpark vid Dalarö. *Populär Arkeologi* 4/2007

Rothfield, L. (red.) (2008). *Antiquities under siege: cultural heritage protection after the Iraq war*. Lanham, MD: AltaMira Press

Sen, Amartya K. (2006). *Identitet och våld: illusionen om ödet*. Göteborg: Daidalos

Skydd mot utförelse av kulturföremål. Rapport från kulturrådet 1979:5

Studie av skador på fornlämningar i skogsmark. (2006). Stockholm: Riksantikvarieämbetet

Sundholm, J. (2007). *Stölder av kulturföremål i Finland*. D-uppsats i kriminologi. Kriminologiska institutionen, Stockholms universitet

Sverige. Kulturföremålsutredningen (2005). *Sveriges tillträde till 1995 års Unidroitkonvention om stulna eller olagligt utförda kulturföremål: betänkande*. Stockholm: Fritzes offentliga publikationer

Konventioner etc.

Convention for the Protection of Cultural Property in the Event of Armed Conflict with Regulations for the Execution of the Convention 1954

Convention on the Means of Prohibiting and Preventing the Illicit Import, Export and Transfer of Ownership of Cultural Property 1970

Convention on the Protection of the Underwater Cultural Heritage 2001

Rapport avseende uppdraget att se över de insatser som görs för att förhindra olaglig utförsel av äldre kulturföremål. RAÄ skrivelse. *Dnr 300-2853-2002*

Samlade åtgärder mot kulturarvsbrott i Sverige. Skrivelse från Brottsförebyggande rådet. *Dnr G4-0329/2007*

Svensk kulturmiljöövervakning under vatten. En utredning inom ramen för de vattenanknutna miljömålen. Riksantikvarieämbetet och Statens Maritima Museer. *Dnr 33-1836-2004*

Trälningens inverkan på kulturhistoriska lämningar under vattnet – ett diskussionsunderlag. Statens Maritima Museer. *Dnr 670/04-51.*

UNIDROIT Convention on Stolen or Illegally Exported Cultural Objects (Rome, 24 June 1995)

Elektroniskt material

<http://icom.museum/object-id/why.html>

http://portal.UNESCO.org/culture/en/ev.php-URL_ID=35252&URL_DO=DO_TOPIC&URL_SECTION=201.html

www.sr.se/Ekot/arkiv